

นิทานพระรามส่วนวาทองดีของประเทศไทย

นิทานพระรามเป็นนิทานเก่าแก่อันเป็นสมบัติที่มีค่าชิ้นหนึ่งของชาวเอเชีย แม้จะเป็นเพียงเรื่องของเจ้าชายที่ท่องเที่ยวสงครามกับยักษ์ผู้ลักพาธยาของตนไป ซึ่งดูเหมือนว่าเป็นเรื่องการต่อสู้จัญญ์ เช่นนิทานเรื่องอื่น ๆ แต่นิทานพระรามก็มีเอกลักษณ์ในตัวเอง มีเรื่องราวที่เป็นที่ติดอกติดใจผู้คนมาเป็นเวลาไม่ต่ำกว่า 2000 ปี ยิ่งกว่านั้นยังเป็นเรื่องที่แพร่หลายอย่างกว้างขวางตั้งแต่อินเดีย มาถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเอเชียตะวันออก

ผลงานศิลปะหลายรูปแบบก็ได้แรงบันดาลใจมาจากนิทานพระราม ทางด้านศิลปะเกี่ยวกับถ้อยคำ (verbal art) เราพบว่าแต่ละประเทศในเอเชียอาคเนย์ต่างก็มีนิทานมุขปาฐะและวรรณคดีเรื่องพระราม ส่วนศิลปะทางด้านการแสดง (performing art) ไม่ว่าจะเป็นมาเลย์เซีย อินโดนีเซีย ลาว เขมร หรือ ไทย ต่างก็มีการแสดงหนังหรือละครเรื่องรามเกียรติ์หรือศิลปะทางด้านการสลัก (graphic art) ทางเขมรมีภาพสลักเรื่องรามเกียรติ์ที่บาปวน¹ และที่พระระเบียงชั้นล่างของนครวัด² ของไทยก็มีภาพสลักรามเกียรติ์ เช่นที่ระเบียงพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม นอกจากนี้ยังมีงานทางด้านจิตรกรรม เช่น จิตรกรรมฝาผนัง เรื่องรามเกียรติ์ที่ระเบียงอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม หรือลวดลายบนบานประตูมุกที่พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

¹ สลักตอนพระรามพบสุครีพ พระรามฆ่าพาลี หนุมานถวายนาค นาคบาท และสีกาลุยไฟ

² สลักตอนพระรามยกศร พระรามเคียดง รบกับกัณฑ์ ช่วยสุครีพรบพาลี ถวายนาค นาคบาท และสีกาลุยไฟ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้จะศึกษาระเบียบเฉพาะ เรื่อง รามเกียรติ์จากรูปแบบของนิทาน โดยจำกัดเฉพาะนิทานพระรามส่วนท้องถิ่นของไทย แบ่งเป็นหัวข้อดังนี้

1. ส่วนที่เป็นนิทานมุขปาฐะ
2. ส่วนที่เป็นนิทานลายลักษณ์

1. ส่วนที่เป็นนิทานมุขปาฐะ

1.1 นิทานที่อำเภอพระประแดง¹

เรื่องพระรามส่วนนี้อธิบายแต่เพียงสาเหตุที่เรียกทศกัณฐ์ว่า "ทศกิริ" นายบุญเชื่อน เพชรประกอบ เล่าว่า ทศกัณฐ์ทางมอญนั้นมีเคียว เคียว แต่ที่เรียกว่า ทศกิริ นั้นเป็นเพราะขณะที่มารคาตั้งท้อง ได้เดินทางไปถึงภูเขาลูกหนึ่ง ภูเขาลูกนั้นมีเขาเป็นบริวารทั้งหมดสิบเขา แล้วนางก็คลอดทศกัณฐ์ที่บริเวณเขาลูกนั้น

นิทานส่วนนี้แสดงให้เห็นว่า ผู้เล่าพยายามที่จะให้เหตุผลเกี่ยวกับชื่อตัวละคร และพยายามทำให้ตัวละครมีลักษณะ เช่นเดียวกับมนุษย์ทั่วไปที่มีเพียงหัวเดียว เขาเล่าว่า

ไต่ตามธรรมชาติคนนะ สิบหัวจะอยู่ยังไง ที่นี้ตามหลักทางมอญนะ เขาก็ใกล้ความจริง กับบอกว่าหัวเดียว สองมือนี้แหละ นี่อาศัยว่าไปคลอดที่ที่เขาเมียอด สิบยอดคนนะ จึงชื่อทศกิริ

1.2 นิทานที่หมู่บ้านใน ชลบุรี

ส่วนที่ 1² เล่าโดยนายเกษม กลิ่นวิชา

จับความคอนทศกัณฐ์ให้เบญจกายแปลงเป็นสีดา ทำเป็นตายลอยน้ำไป โดยมีจุดประสงค์จะให้พระรามเลิกทัพกลับไป ครั้นเบญจกายแปลงเป็นสีดามาเฝ้าทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์ก็ตก

¹จันทร์ศรี สุบัญญัติกร, "วรรณกรรมไทยรามัญจากตำบลทรงคนอง อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ," (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, ปี 2517), หน้า 160-161. ภาคผนวก หน้า

²กิ่งแก้ว อัครถาวร, "วรรณกรรมจากหมู่บ้านใน," เอกสารการนิเทศการศึกษา ฉบับที่ 113 (หน่วยศึกษานิเทศก์, กรมศึกษาธิการ), หน้า 307-309. ภาคผนวก หน้า

ทะเลถึง แทบจะทรงเข้าไปกอดนาง แต่เบญจกายห้ามไว้

ส่วนที่ 2¹ เล่าโดยนายเกษม กลิ่นวิชา

ผู้เล่าให้ชื่อตอนว่า "ทรพีรบกับสุครีพ" คำเนนเรื่องว่า ควายทรพีมีวิชาในตัวมาก อยู่มาวันหนึ่งซัดใจกับทรพาคึ่ง เป็นพ่อจึงชนพอกาย ต่อมาไปทำพาลีรบ ตอนนั้นผู้เล่าแทรกประวัติของพาลี แล้วจึงคำเนนเรื่องต่อว่า พาลีส่งสุครีพให้ไปนั่งเฝ้าปากถ้ำ ผู้เล่าอธิบายให้ฟังว่าที่คองไปรบในถ้ำเพราะ ถ้ำรบข้างนอก คนไม่เก่งอาจหนีได้ คองไปรบในที่แคบ ๆ เพื่อจะตายกันไปข้างหนึ่ง แล้วพาลีสั่งให้สุรีพภูสีเลือก ถ้าเห็นเลือกใส่ซึ่งเป็นเลือกของพาลีก็ให้ปิดถ้ำเสีย พาลีรบกับทรพีแต่เอาชนะกันไม่ได้ เมื่อต่างฝ่ายถมาถึงอาจารย์ พาลีบอกว่าได้พรจากพระอินทร์และพระอิศวรแก่ทรพีบอกว่าคนก็ด้วยตัวเอง เทวดาจึงออกจากทรพี พาลีจึงฆ่าทรพีได้ ขณะนั้นฝนตก สุครีพเห็นเลือกใส่ไหลออกจากถ้ำ จึงจัดการปิดปากถ้ำ

ความตอนท้ายผู้เล่าพลิกแพลงออกไปว่า ตรีพีถามพาลีว่าอยากออกจากถ้ำหรือไม่ ถ้ำอยากออกให้เอาหัวของตนขว้างออกไปนอกถ้ำ ถ้ำก็จะหลาย ครั้นพาลีออกไปได้ใกล้สุครีพออกจากเมือง นอกจากนั้นยังถึงเหตุการณ์ตอนนั้นมาอธิบายว่า เนื่องจากเวลาสู้กันพาลีจับเขาทรพี ปัจจุบันทรงโคนเขาควายจึงมีร่องปรากฏอยู่ ซึ่งคือรอยนิ้วมือของพาลี

1.3 นิทานที่คำบลศรีศรีมาศ สุโขทัย

ผู้เล่าเล่าอย่างย่อ ๆ โดยจับแต่ใจความสำคัญ คำเนนความตั้งแต่ตอนที่พระรามพระลักษมณ์กลับจากเรียนวิชากับฤาษี เมื่อกลับเมือง บิคาบอกให้ออกเดินป่าเสียก่อน 7 ปี ขณะที่อยู่ในป่า ทศกัณฐ์เห็นสีคาสวย จึงแปลงเป็นกวางทอง พอพระรามออกไปจับกวางก็ร้องเสียงดัง พระลักษมณ์ออกไปช่วย โดยฝากสีคาวัวกับแม่ชวดี เมื่อพระรามทราบก็

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 309 - 316. ภูภคผนวก หน้า

กำหนดให้พระลักษมณ์ว่าไม่ควรฝากไว้กับแม่ธรณี แม่ธรณีจึงปล่อยสีดา ทั้งสองกลับมาไม่พบสีดา ก็ออกติดตาม พบหนุมาน หนุมานอาสาขนอิฐมาทำสะพานข้ามแม่น้ำไปเมืองทศกัณฐ์ โดยมี พระรามพระลักษมณ์เป็นผู้รับอิฐทิ้งลงแม่น้ำ

ในที่สุดก็ข้ามไปถึงเมืองทศกัณฐ์ได้ หนุมานรบกับทศกัณฐ์ ถูกหอกโมกขศักดิ์ พิเภกบอกให้ไปเอาคนสังกรตีศรีชวามาดอนพิน แล้วบอกความลับให้ว่า ทศกัณฐ์ถอดหัวใจไว้ในที่ฝากญาติไว้ จากนั้นมีเรื่องตอนหนุมานเผาเมืองทศกัณฐ์ ไฟที่ทางไม่ยอมมอดจึงวิ่งไปหาญาติ ญาติก็เอาทางใส่ปากกับไฟให้แล้วบอกที่ซ่อนหัวใจทศกัณฐ์ หนุมานเอาหัวใจทศกัณฐ์ไปให้พระลักษมณ์ พระลักษมณ์บีบหัวใจทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์จึงตาย

จะเห็นได้ว่า นิทานพระรามที่ถ่ายทอดโดยวิธีมุขปาฐะ เช่น ส่วนวนคีรีมาศ จะมีเนื้อความไม่สมบูรณ์ บางส่วนอาจจับความได้เป็นตอน ๆ เช่น ส่วนวนหมู่บ้านใน หรือถ้าจะเล่าทั้งเรื่อง บทบาทตัวละคร และท้องเรื่องออกจะสับสนอยู่มาก ทั้งนี้คงเป็นเพราะเรื่องรามเกียรติ์มีความยาวมาก ชาวบ้านไม่นิยมฟังตลอดเรื่อง หากจะอยากรู้อะไรเรื่องรามเกียรติ์ ก็อาจจะไปชมการแสดงโชว์ หรือละครเรื่องนี้แทน หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า เรื่องรามเกียรติ์เข้าถึงประชาชนด้วยรูปแบบของการแสดงมากกว่าการเล่า ข้อมูลที่เป็นนิทานมุขปาฐะจึงไม่สมบูรณ์ คนเล่าก็เล่าตามที่จำมาได้ ไม่มีความชำนาญในการเล่าเรื่องนี้โดยเฉพาะ

2. ส่วนวนที่เป็นนิทานลายลักษณ์

ส่วนวนที่เป็นนิทานลายลักษณ์ อันได้แก่รามเกียรติ์ภาคต่าง ๆ ของไทยนี้ ล้วนมีเรื่องราวและลีลาการแต่ง ต่างไปจากรามเกียรติ์บางพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ส่วนวนที่เป็นนิทานลายลักษณ์ เหล่านี้มีลักษณะเป็นนิทานท้องถิ่น คือ มีลักษณะที่ผสมกลมกลืนกับวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นอย่างดี มักมีอนุภาคหรือตอนใดตอนหนึ่งในนิทานที่เป็นที่รู้จักกันดีในสังคมนั้นแทรกเข้ามาในรามเกียรติ์ด้วย นอกจากนี้ยังมีลักษณะของนิทานประเภทอธิบาย

เหตุ (explanatory tale) แทรกอยู่เสมอในสำนวนเหล่านี้ บางครั้งเป็นการโยงเหตุการณ์ในเรื่องเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ บางครั้งเพื่ออธิบายบุคลิกของสัตว์ และบางครั้งเพื่ออธิบายชื่อสถานที่ในท้องถิ่น นิทานสำนวนเหล่านี้จึงมีลักษณะที่ถูกคัดแปลงทางวัฒนธรรมอย่างมาก เนื้อหาและลีลาการแต่งจึงต่างไปจากเรื่องรามเกียรติ์สำนวนพระราชนิพนธ์

สำนวนที่เป็นนิทานลายลักษณ์อักษรนี้

2.1	สำนวนภาคอีสาน	เรื่อง พระลัก-พระลาม
2.2	สำนวนภาคอีสาน	เรื่อง พระรามชากก
2.3	สำนวนลานนา	เรื่อง หรมาน
2.4	สำนวนลานนา	เรื่อง พรหมจักร
2.5	สำนวนภาคใต้	ฉบับบ้านควนเกย อำเภอร่อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช

2.1 พระลัก-พระลาม

เรื่องพระลัก-พระลามสำนวนนี้ ไม่ทราบว่าใครเป็นผู้แต่ง แต่นับเป็นวรรณคดีที่เก่าแก่มากเรื่องหนึ่งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พระอริยานุวัตร ผู้ชำระต้นฉบับเรื่องนี้ได้ประพันธ์กลอนเพิ่มไว้ตอนท้ายเรื่องแสดงความเห็นเกี่ยวกับอายุของนิทานเรื่องนี้ว่า "แม่สมัยศรีสัตนาคนักปราชญ์แต่งรจนา แท้กาย ได้มาพันกว่าปีสูงเฮื่องมาแล้ว"¹

พระอริยานุวัตรได้เรื่องพระลัก-พระลามมาจากวัดเหนือ จังหวัดสกลนคร ต้นฉบับเดิมจารึกบนใบลานด้วยอักษรไทยน้อย ทางอีสานเรียกว่าวรรณคดีร้อยกรองที่จารึกลงบนใบลานด้วยตัวไทยน้อยว่า หนังสือผูก ซึ่งนิยมห้อยตามกุฏิวัด หรือตามฝาเรือน นิยมนำมาอ่านกัน

¹พระอริยานุวัตร (ผู้ชำระ), พระลัก-พระลาม (พระนคร : คีกริมทสยาม, 2518), หน้า 133.

ในคืน "จันเือนคี"¹

รูปแบบในการแต่ง

รูปแบบของเรื่องมีลักษณะ เป็นนิทานชาดก แต่ตอนต้นมิได้ดำเนินแบบตามนิทานใน ปัญญาสชาดก ที่เคยบันทึก เพราะไม่มีปัจจุบันวัตถุ และมูลเหตุในการเล่าเรื่อง แต่ตอนจบมีการประชุมชาดก เช่น นิทานชาดกเรื่องอื่น ๆ คือ

อันว่า สีดาแก้ว เมียมิ่งจอมพระลามา ปางนั้น มีอุบงามคังสาวสวรรค์ฟ้าเป็นที่ลือชา เทาในชมพูพื้นแผ่นดิน บัดนี้ หากแม้นนางยอกแก้วเฮียกชื่อ "ยโสธรา" พิมพานาง เกิงแมนเมืองฟ้า บุปผาทวารเจวออนทูลละมาน ปางนั้น บัดนี้ หากแม้นอานนท ยอกกรรมพุทโธเจ้า... อันว่า ครุฑทองขาว เป็นสหายปางก่อน ปางนั้น บัดนี้ หากแม้นกัสสปะ เถระแพคนเจ้าแห่งสอน ทำสังคายนาแปปฐมกาลเตา อันว่าพระลุมเกียรที่ ดาวลือชา ในโลก ปางนั้น บัดนี้ หากแม้น โคตมบุตรเจ้าทรงสร้างศาสนา เจ้าเอย พญาธาม มะนวลสวน เจ้าลักเมียพระลามา ปางก่อน ปางนั้น บัดนี้ หากแม้นเทวทัตใหญ่ชาย ปองขานอพุทโธ จึงไคลงไปไหมอะเวจ้หมอใหญ่ นั้นแล้ว อันว่าชาวเมืองพยอมบริวาร ทุกแห่ง คือ บัณฑิตยเวียงแพฟ้งแล้วหมั่นคณิง หันทอน²

นอกจากนั้นยังเรียกพระลามาว่า "พระลามาหนอโพธิสัตว์" และมีพระอินทร์เป็นเทวดาผู้ช่วยพระเอกตลอดเรื่อง เช่นเดียวกับในนิทานชาดกเรื่องอื่นๆ และขณะที่เรื่องดำเนินไป มีการแทรกนิทาน อธิบายอภิศักตวัตรในลักษณะนี้ ก็พบในนิทานปัญญาสชาดก

¹ ทางอีสานมีประเพณีอันหนึ่ง คือ เมื่อมีคนตาย จะตั้งศพไว้ในบ้าน แล้วนิมนต์พระมาสวด 3 วัน 3 คืน เมื่อคนแก่คนเฒ่าฟังพระอภิธรรมจบแล้ว มักจะนำเอาหนังสือผูก ที่จารึกวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ มาอ่านกัน เช่น ตำนานฟ้าแค้นสูงยาง ท้าวชูลุนางฮั่ว ท้าวผาแดงนางไอ่ สิ้นชัย การะเกษ รวมทั้งเรื่องพระลัก-พระลามด้วย

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 132-133.

โครงร่างของตอนต่าง ๆ

การเริ่มต้นเรื่อง

เริ่มจับความด้วยเรื่องของพญาสามมณฑล¹ ไปขอเรียนวิชากับพระอินทร์

พญาสามเข้าหาสุชาดา

เมื่อพญาสามเรียนวิชาจากพระอินทร์จบแล้ว ก็ใช้วิชา แปลงกายเป็นพระอินทร์ เข้าหาสุชาดา ครั้นสุชาดาทราบความจริง จึงขู่ว่าพระอินทร์ลงไปเกิดเป็นลูกพญาสามเพื่อ แกแค้น

กำเนิดสีดา

สุชาดาจุกิดลมมาเกิดในครรภ์เหวี่ของพญาสาม หมอคู่ทำนายว่า เมื่อเด็กอายุ 12 ปี บ้านเมืองจะเดือดร้อน พญาสามจะตองเสียชีวิต ให้เอานางไปทิ้งเสีย พญาสามให้พี่เลี้ยงไปอุ้มเด็กมาให้ดู ครั้นพญาสามอุ้มสีดา สีดาก็เอามือแทงท้องบิดา พญาสามจึงเชื่อหมอ สั่งให้เอาสีดาไปทิ้งในมหาสมุทร เสนาอำมาตย์พาสีดาข้ามมหาสมุทรไปจนถึงสระในป่าหิมพานต์ แล้วเอาสีดาใส่ไว้ในคอกบัวทอง

กล่าวถึงพระวิศสิ (ฤาษี) คนหนึ่ง กำลังออกมาหาผลไม้ ได้ยินเสียงเด็กร้องจึงตามเสียงร้องไปจนพบเด็กอยู่ในคอกบัวทอง พระวิศสิยื่นนิ้วให้นางดูดนม ครั้นนางโตขึ้นพระวิศสิก็ลอกเปลือกไม้ทำเสื้อผ้าให้นาง จนกระทั่งนางอายุ 12 ปี เป็นหญิงงามมาก พระวิศสิให้ชื่อว่า "สีดาจันทร์แจ่ม" นอกจากนั้นพระวิศสิยังเนรมิตปราสาทให้นางอยู่ เนรมิตหญิงสาวที่หน้าเหมือนสีดาจำนวนมากมายให้เป็นเพื่อนเล่น และเนรมิตบริวารให้คอยรับใช้

¹ ทศกัณฐ์ ต่อไปจะเรียกสั้น ๆ ว่าพญาสาม

พญาสามยกศร

กล่าวถึงนายพรานคนหนึ่ง ได้เห็นสีคามีความงามยิ่งนัก จึงไปทูลพญาสามให้ไปขอ
สีคาจากพระรัศสี พญาสามก็แต่งตั้งทัพไปยังหิมพานต์ เข้าไปคารวะพระรัศสี และเอ่ยปาก
ขอสีคา

พระรัศสีบอกว่า ถ้ายกศรหนักหน่วงโกฏิได้ จึงจะยกนางให้ พญาสามลองยก ก็ยก
ไม่ขึ้น พญาสามไหว้ทเวศาค่าง ๆ ขอให้ช่วย ก็ยังไม่สามารถยกได้ ในที่สุดต้องจำใจลา
พระรัศสีกลับไป

พระลามยกศร และพระลามลักสีคา

กล่าวถึงพระลามและพระลักผู้สืบเชื้อสายวงศ์ศรีสัตตนาคน พระปิศาตายตั้งแต่มัง
เล็ก มีแต่พระมารดาเลี้ยงลูกทั้งสองมาจนอายุได้ 14 ปี พวกชาวเมืองก็พร้อมใจกันเชิญ
พระลามพระลักขึ้นเป็นกษัตริย์

กล่าวถึงพ่อค้าคนหนึ่งนำบรรณาการมาถวายพระลาม ไก่ทูลพระลามพระลักถึง
ความงามของสีคา ทั้งพระลามพระลักก็มีจิตเส่นหาสีคาทันที จึงลาพระมารดาเดินทางไป
หาสีคา

เมื่อไปถึงหิมพานต์ พระลามพระลักก็บอกความประสงค์แก่พระรัศสี พระรัศสี
บอกว่า ถ้าผู้ใดมีบุญสามารถยกศรได้ ก็จะได้นางไป พระลักลองหยิบศรก็ทราบว่าพระลาม
สามารถจะยกได้ จึงบอกให้พระลามยก พอพระลามโก่งคันศร ก็บังเกิดเสียงกึกก้องไปทั่ว
สวรรค์ โลกมนุษย์ ตลอดจนนาคาล

ครั้นพระลามจะแสดงศร พระรัศสีก็ห้ามไว้ เพราะเชื่อในบุญญาธิการของพระลาม
จึงบอกให้พระลามรอก่อน จะไปเอน้ำที่แม่น้ำศักดิ์สิทธิ์มารกให้เป็นศิริมงคล เมื่อพระรัศสี ไป
แล้ว พระอินทร์ก็คลุใจให้พระลามเข้าหาสีคา พระลามถามนางค่อมถึงที่อยู่ของสีคา เมื่อนาง
ค่อมชี้ให้เห็นว่าในบรรดานางงามทั้งหลายที่หน้าตาเหมือนกันหมดนั้น คนใดคือสีคา พระลามก็
ลักสีคามานมตีถามเหาะหนีไป

ตามทวาร

ด้วยพฤติกรรมที่ผิดประเพณีของพระลाम พระรัสสีจึงสาปให้ทั้งสองกองพลัดพรากจากกัน จากนั้นกล่าวถึงนายพรานคนหนึ่ง เห็นพระลामพาสีคาขึ้นมามณีกาพย์ไป ก็ไปบอกพญาฮาบ พญาฮาบจึงรีบเหาะไปค้ำหน้าพระลाम พญาฮาบเนรมิตเมืองพร้อมด้วยผู้คนไว้ล่อพระลाम ครั้นพระลามมาพบเมืองอยู่กลางป่ากึ่งสังสัย เมื่อทราบว่า เป็นเมืองปลอมก็แสดงศรทำลายเมืองและผู้คน พญาฮาบแปลงตนเป็นกาคำโกฏิตัวมาดักพระลाम พระลามก็แสดงศรฆาตาคำ

พญาฮาบจึง เสรमितตนเป็นกวางทอง ครั้นสีคาเห็นกวางทองก็ขอร้องให้พระลามจับให้ พระลามบอกนางว่าเป็นกวางปลอม ด้วยกรรมของพระลาม ทำให้สีคายืนยันที่จะเอากวางทอง พระลามจึงฝากสีคาไว้กับพระลัก แล้วขึ้นมามณีกาบตามทวารทองไป พอพระลามถึงถูกกวาง กวางก็ร้อง เป็นเสียงพระลาม สีคาจึงคะยั้นคะยอให้พระลักขมออกปูกูในที่สุคพระลักจึงฝากสีคาไว้กับแม่พระธรณี

พญาฮาบจึงเข้าไปจะพาสีคาหนี แต่แม่ธรณียึดนางไว้ ต่อเมื่อพระลามตำหนิพระลักว่าไม่ควรพาดนางกับแม่ธรณี แม่ธรณีจึงปล่อยสีคา พญาฮาบก็อุ้มสีคาเหาะขึ้นไปแล้วเนรมิตเกวียนแก้วให้นางนั่ง

พญาฮาบพบพญาครุฑ

พญาฮาบพาสีคาเหาะไปในท้องฟ้าพบกับพญาครุฑ พญาครุฑทราบว่าพญาฮาบเป็นโจร ขโมยชายาของพระลามเพื่อนตน ก็เข้าชักขวาง พญาฮาบลอคแหวนจากนิ้วสีคาขว้างไป ถูกปีกพญาครุฑขาด พญาครุฑคาบแหวนไว้ ส่วนพญาฮาบก็พาสีคาหนีไป

พระลามตามหาสีคา และกลายเป็นลิง

เมื่อพระลามพระลักกลับไป หาสีคาไม่พบ พระลามก็ไม่โทษพระลัก ชักคาบออกจะพันพระลัก แต่ยังไม่ใจไว้ได้ เพราะพระลักเตือนสติให้ช่วยกันหาสีคา พระลามใช้ใบไม้เสี้ยนทายกัทราบว่ากษัตริย์ทางทิศตะวันออก คือ กษัตริย์เมืองลงกาลักนางไป ทั้งสองจึงขึ้นมามณีกาบตามไป

พระลามาพระลักเกินทางอยู่หลายวันก็มาพบพญาครุฑ พญาครุฑเล่าเรื่องที่
เกิดขึ้น แล้วถวายแหวนลีลาแก่พระลามา พระลามาช่วยรักษาแผลให้พญาครุฑ แล้วก็เดินทาง
ต่อไป

ทั้งสองเดินทางมาถึงต้นนิโครธ ซึ่งออกผลสีแสดเต็มต้น ผู้ที่กินผลจากกิ่งที่ขึ้นไป
ทางทิศตะวันออกจะกลายเป็นคนรูปงาม กินกิ่งทางทิศใต้จะกลายเป็นลิง กินกิ่งทางทิศเหนือ
จะกลายเป็นนกยาง พระลามาไม่ทราบความประหลาดของต้นไม้ เกิดผลไม้ออกจากกิ่งทางทิศใต้
จึงกลายเป็นลิงตัวใหญ่หกศอก ส่วนพระลักเกินกิ่งทางทิศตะวันออก จึงมีรูปงามตั้งวาท จากนั้น
พระลามาจึงต้องเสวยชาติเป็นลิงอยู่หลายปี

ก่าเนกนางชุมและสังคีป¹ พระลัจฉินทร²

กล่าวถึงพระวิสุทธิผู้มีนามแก่กล้าคนหนึ่ง อยากรู้เมียจึงลงไปอาบน้ำในสระแล้วก็
ป็นนางจากเหงื่อโคลของตน แล้วเสกให้มีรูปสวยงาม ให้ชื่อว่า เจ้าอนนางโค³ พระวิสุทธิ
อยู่กินกับนางชุมไม่นาน นางก็มีลูกให้ชื่อว่า แพงศรี⁴

กล่าวถึงพระอาทิตย์ได้เห็นเจ้าอนนางโคลงไปอาบน้ำ ก็คิดใจในความงามของ
นาง ครั้นนางขึ้นจากสระก็หายเข้าไปในถ้ำ พระอาทิตย์จะตามเข้าไปก็เปิดประตูถ้าไม่ได้
เพราะพระวิสุทธิเสกมณฑปประตูถ้าไว้ พระอาทิตย์จึงรอนพระวิสุทธิกลับ จึงทราบคาถา
เปิดประตู วันรุ่งขึ้นจึงสามารถลักลอบเข้าไปสมสู่กับนาง ในที่สุดนางคลอดลูกแฝด คนพี่ชื่อ
สังคีป คนน้องชื่อ พระลัจฉินทร

¹ สุกริพ

² พาลี

³ นางกาลอัจนา

⁴ นางสวาหะ

พระรัศมีเลี้ยงลูก

พระรัศมีรักสิ่งดีและพะลิวั้นมาก ได้สอนศิลปศาสตร์ทั้งหลายให้ แต่ด้วยความ
เก่งกล้าเกินมนุษย์ของ เด็กทั้งสอง ซึ่งสามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ ทำให้พระรัศมีทราบ
ว่าเด็กทั้งสองไม่ใช่ลูกของตน ครั้นเข้าถามลูกก็ทราบว่านางโคเป็นผู้กับพระอาทิตย์ พระรัศมี
จึงนำเด็กทั้งสองไปที่แม่น้ำแล้วอธิษฐานว่า ถ้าเด็กคนใดเป็นลูกตน ขอให้ว่ายน้ำกลับมา
ปรากฏว่ามีแต่นางแพงศรีว่ายน้ำกลับมาหาบิดา ส่วนสังคิม พะลิวั้นว่ายน้ำข้ามฝั่งไป แล้ว
ไปสร้างบ้านเมืองของตนเองใหม่

กำเนิดหุลละมาน¹

เมื่อนางโคไม่เห็นลูกชายทั้งสอง ก็ซักเอาความจริงจากแพงศรี นางโคคิดว่า
แพงศรีเล่าเรื่องคนกับพระอาทิตย์ให้พระรัศมีฟัง ก็ด้วยความโมโห นางจึงจับแพงศรีขว้าง
ตกภูเขาไป

ฝ่ายแพงศรีตกกระถำล้ามากอยู่ในป่า วันหนึ่งเดินทางไปถึงต้นนิโครธ นางปลิดผล
จากกิ่งทางทิศใต้กิน จึงกลายเป็นลิง ในที่สุดไปพบกับลิงพระลाम สมคู่อยู่กับพระลाम จนมี
ลูกคือ หุลละมาน หุลละมานมีฤทธานุกาพมาก เวลาเกิดมีอัสจรรยบึงเกิดขึ้นทั่ว 3 โลก และ
เรียนศิลปศาสตร์จบ ตั้งแต่ออยู่ในท้องมารดา

ท้าวระพี² ขำพอ

กล่าวถึงท้าวระพี (ท้าวพอ) มีนางควายเป็นบริวารมากมาย หากนางควายตัวใด
มีท้อง ท้าวระพีก็จะฆ่าลูกเสีย เพราะกลัวว่าจะเอานางควายบริวารตนไปเป็นเมีย แต่นาง
ควายตัวหนึ่งแอบไปออกลูกในถ้ำครั้นท้าวระพีตามเพราะเห็นนางตั้งท้อง นางตอบว่าแท้งเสีย
แล้ว แล้วนางก็เฝ้าเลี้ยงดูท้าวระพี (ท้าวลูก) จนโตใหญ่

¹ หนุมาน

² ทรพี

เมื่อท้าวระพีโตขึ้นก็ถามถึงพ่อ แม่ก็บอกว่า พ่อมีฤทธิ์และโทษร้ายมาก ท้าวระพีจึง
บอกว่า ตนจะฝนเขาให้แหลมไว้ชนกับพ่อ แม่จึงบอกให้คอยวักรอยเท้าพ่อ เมื่อใดเท่ากัน
จึงคอยไปเท้าพ่อชวิด

ครั้นท้าวระพีวักรอยเท้าได้เท่าพ่อ แม่ก็บอกว่า พ่อสามารถชวิดเครือหวายซึ่งเหนียว
มากให้ขาดกระจายได้ไม่ว่าจะโคมเฉียวอย่างไร ท้าวระพีก็หัดชวิดหวายจนกระทั่งมีความ
ชำนาญ ต่อมาแม่บอกว่า พ่อสามารถชวิดก่อนอาจมีให้แตกกระจายก่อนตกถึงพื้น และสามารถ
เอาเขารับหมากขามป้อมให้ทันก่อนตกกินเสียก่อน จึงคอยไปเท้าพ่อ ท้าวระพีก็ฝึกจนสามารถทำ
ตามที่แม่บอกได้สำเร็จ

ในที่สุดท้าวระพีก็ไปเท้าพ่อชวิด ชวิดกันทั้งวันก็ไม่มีใครแพ้ใครชนะ ท้าวระพีก็
จึงถามว่า ใครสอนวิชาให้ ท้าวระพีก็บอกแม่ว่าเป็นผู้สอนให้ ครั้นลูกถามว่า พ่อเรียนวิชา
กับใคร ท้าวระพีก็บอกไม่มีใครสอน เก่งด้วยตัวเอง วิชาอาคมที่ครูสอนมาจึงเสื่อม
ครั้นชวิดกันต่อไปก็ยังสามารถฆ่าพ่อได้

ท้าวระพีสู้กับสังคิม

เมื่อท้าวระพีฆ่าพ่อได้ก็มีความกำแหงมาก เห็นชนจอมปลวก ชนคนโพธิ์หินไพร
ทั้งเหวคาและสัตว์ทั้งหลายต่างพากันสาปแช่ง ในที่สุดท้าวระพีได้รับคำบอกเล่าให้ไปทำสังคิม
กับพะสีจันทน์

สังคิมและพะสีจันทน์ จับคาบออกสู้กับท้าวระพีกลางทุ่งกว้าง ท้าวระพีสามารถรับ
คมคาบของสองพี่น้องได้ ต่อมาได้ทำสองพี่น้องไปสู่กันในตัว สังคิมจึงสั่งให้พะสีจันทน์เฝ้า
ปากถ้ำ ให้คอยดูเลือกที่ไหลออกจากถ้ำ เลือกขึ้น เป็นเลือกของท้าวระพี เลือกใส่เป็นเลือกคน
ถ้าเห็นเลือกใส่ให้ปักปากถ้ำแล้วกลับไปครองเมืองแทนตน จากนั้นสังคิมเข้าไปสู้กับท้าวระพีใน
ถ้ำ สังคิมถามว่าใครเป็นผู้สอนวิชาให้ท้าวระพีก็ประมาณครู บอกว่าไม่มีใครสอน กังนั้นวิชา
อาคมก็เสื่อมไปจากตัว

ในที่สุดสังคิมก็ฆ่าตัวระพีได้ สังคิมตักขา แขน และหัวตัวระพี เลือดก็ไหลออก จากถ้ำนองพุ่ง เติญยผสมกับน้ำฝน พระสีจันทรเห็นเลือดก็รีบปิดปากถ้ำกลับไปครองเมือง และครองเหล่าสนมของสังคิมด้วย ฝ่ายสังคิมออกจากถ้ำไม่ได้ ก็คว้าหัวตัวระพีทุบปากถ้ำ ครั้นออกจากถ้ำได้ก็ตรงเข้าเมือง ได้ฆ่าพระสีจันทร พระสีจันทรจึงหนีไปอยู่ในป่าคร่ำครวญ อยู่คนเดียว น้ำตาไหลนองจนกลายเป็นห้วย

พระลามาฆ่าสังคิม

กล่าวถึงถึงพระลามาเมื่อใช้กรรมหมดแล้วก็กลายเป็นคนตามเคิม พระลามาพระลัก เดินทางต่อไปในป่า คราวหนึ่งพระลามากระหายน้ำ พระลักจึงไปตักน้ำในห้วยมาให้ แต่น้ำที่ ตักมามีกลิ่นคาว พระลักเดินไปจนถึงต้นห้วย ก็พบพระสีจันทรนั่งร้องไห้อยู่ พระสีจันทรเล่า เรื่องให้พระลักพระลามาฟังแล้วขอร้องไห้ช่วยพากลับเมือง

เมื่อไปถึงเมือง สังคิมเห็นพระสีจันทรก็ซักถามออกพัน ทั้งสองจึงสู้กัน พระสีจันทร บอกให้พระลามาช่วย พระลามาบอกว่ายังไม่ถูกเพราะรูปร่างหน้าตาเหมือนกัน พระสีจันทร จึงเอาม้าขาวคาดเอว สังคิมรู้ทันทีทำตามอย่าง ไม่ว่าพระสีจันทรจะเอาอาการชนิดใดมา แสดง เป็นเครื่องหมาย สังคิมก็ทำตาม ในที่สุดพระสีจันทรจึงเอาปูนแถมหลัง พระลามาจึงยิง สังคิมได้ สังคิมบอกว่าพระลามาพระลัก พระลักบอกว่าจะช่วยถอนพิษ แต่สังคิมทนอายุชาวเมือง ไม่ได้จึงขอร้องไห้พระลักฆ่าให้ตาย

พระลามาพบหูลละมาน

หลังจากพิธีศพสังคิม พระสีจันทรก็ถวายเมืองแก่พระลามา แต่พระลามาไม่รับ แต่ ขอให้พระสีจันทรช่วยตามหาสีดา พระสีจันทรออกตามหาสีดาแต่ไม่พบจึงหูลพระลามาว่าจะไป ตามหูลละมานมาช่วย

เมื่อพระลามาเห็นหูลละมานที่แรกยังจำถูกคนไม่ได้ ทั้งสงสัยว่าสีดาจะช่วยตามหา สีดาได้อย่างไร หูลละมานจึงแสดงฤทธิ์ไปคาบพระจันทร์มาให้ ครั้นอำปากก็มีไฟพุ่งออกมา พระลามาจึงจำได้แล้วบอกให้พระลักไปเก็บผลไม้จากกิ่งทางทิศตะวันออก เมื่อถึงแพงศรีกิน

เข้าไปใกล้กับสวยงามเป็นคนตามเก็บ ครั้นแล้วพระลามาถึงกแพงศรีให้พระลัดดี ก่อนนี้มีเรื่อง
แทรกอธิบายว่าทำไมหุลดะมานจึง เกิดเป็นลิง

หุลดะมานลองก็ถามีคาไฟ

พระลามาให้หุลดะมานไปตามหาสีคาในเมืองพญาฮาบ หุลดะมานเหาะไปด้วย
กำลังแรง จนเลยลงคาไปตกบริเวณอาศรมของพระวัสสีคาไฟ พระวัสสีโคยบินก็ตามว่าใคร
หุลดะมานไม่ตอบ พระวัสสีจึงลืมหาค้าง ไฟจึงไหม้ตัวหุลดะมานเป็นเด่าถ่าน พระวัสสีต้อง
ร่ายมนต์ชุบชีวิตให้ หุลดะมานเล่าให้ฟังว่าพระลามาใช้ให้ไปตามหาสีคาที่เมืองลงกา พระวัสสี
จึงบอกว่าเลยลงกามาแล้ว แล้วพระวัสสีชวนให้หุลดะมานพักอยู่ก่อน

ครั้นพระวัสสีมอบผ้าให้ไปปูนอน หุลดะมานกลัวว่าไม่พอ พระวัสสีบอกให้ลองนอนดูก่อน
พอหุลดะมานปูนอนก็พอก็ตัว หุลดะมานนึกอยากให้ผ้าไม่พอ ก็ทำตัวให้ใหญ่ขึ้น ผ้าก็ขยายใหญ่
ตามทุกครั้ง ถึงตอนเช้าพระวัสสีออกไปบิณฑบาต สิ่งไม่ให้หุลดะมานไปอยู่ที่อ่างล้างเท้า หุลดะมาน
นึกว่าฤทธิ์ของพระวัสสีอยู่ในอ่าง จึงโยลไปอยู่ แล้วเอาเท้าราน้ำ ปลิงก็เกาะเท้าแน่น หุลดะมาน
ชักเท้าขึ้นปลิงก็ดึงหุลดะมานลงไป หุลดะมานจึงตระหนักในฤทธิ์ของพระวัสสี พอพระวัสสีกลับ
จากบิณฑบาต ก็บอกให้หุลดะมานถ่มน้ำลายรดปลิง ปลิงก็หลุดจากเท้า ตั้งแต่นั้นมาคนโบราณ
จึงสอนกันว่า เมื่อโคโคปลิงเกาะให้ถ่มน้ำลายรดตัวปลิง

จากนั้นพระวัสสีก็แบ่งข้าวให้หุลดะมานคำหนึ่ง หุลดะมานบอกว่าไม่พอ พระวัสสี
บอกให้ลองกินดูก่อน ครั้นหุลดะมานกินข้าวคำนั้น กินเท่าไรก็ไม่หมด ในที่สุดหุลดะมานจึงอม
ไว้ แต่มันมาลึงจึงกินข้าวเดียวเอื้อง ทิวเมื่อไรก็เอาข้าวที่มืออยู่ออกมากินได้เมื่อนั้น

หุลดะมานเจรจากับสีคา

เมื่อหุลดะมานไปถึงลงกา ได้จำแลงตนเป็นหนุมรูปงาม เทียวเว้าญ่าเกี้ยวสาว
ลงกาอยู่หลายวัน แล้วจึงเข้าไปในวังพญาฮาบ หุลดะมานเชิญให้สีคากลับไปกับตน แต่สีคาไม่
ยอมไป บอกให้พระลามารับนางเอง

หุลดะมานพุกหางและ เมาดองกา

หุลดะมานบุกเข้าไปในท้องพระโรงพญาฮาม ซกหางเป็นแท่นสูงเทียบพญาฮาม พญาฮามโกรธมากที่ลงมาที่ตนเสมอเช่นนี้ จึงสั่งให้ทหารฆ่าหุลดะมาน ใครเข้ามาจับหุลดะมาน หุลดะมานก็กระโดดหนี แล้วไปจับหัวทหารเหล่านั้น รวมทั้งไปจับหัวพญาฮามด้วย ยิ่งกว่านั้นยังเนรมิตสิ่งจำนวนมากสิ้นไปก็กินมะพร้าว มะม่วง หักกิ่งเค็ดผลขว้างไปยังชาวเมือง

ทหารบันทึกว่าทำอะไรจึงจะฆ่าหุลดะมานได้ หุลดะมานก็แนะนำให้เอาน้ำมันทาตัวแล้วจุดไฟเผา พอทหารทำเช่นนั้น หุลดะมานก็กระโดดโลดเต้นไปทั่วเมือง ไฟไหม้ลงกาอยู่ 7 วัน จึงบอก หุลดะมานทะยานกลับไปให้พระลามาช่วยดับไฟที่หาง พระลามาบอกให้เอาน้ำลายดับไฟ ไฟที่หางหุลดะมานจึงดับลงได้

แผนที่จากท้องปลาอานนท์

ครั้งพระลามาทราบจากหุลดะมานว่าสีกาสั่งให้ไปรบ พระลามากก็ปรึกษากับคนสนิททั้งหลายว่าจะข้ามมหาสมุทรไปลงกาด้วยวิธีใด พระลิจันทรรับอาสาจะไปถามพระวัสสีให้ พระลิจันทรกับหุลดะมานจึงเหาะไปหาฤาษีจอมปลวก ฤาษีจอมปลวกบอกให้ไปตามฤาษีองค์ที่บำเพ็ญตะอยู่ในต้นไม้ ครั้นไปตามฤาษีองค์ที่อยู่ในต้นไม้ ฤาษีก็บอกให้ไปตามฤาษีองค์ที่อยู่ในถ้ำ

ฤาษีองค์ที่อยู่ในถ้ำเล่าให้ฟังว่า แผนที่เดินทางอยู่ในท้องปลาอานนท์ซึ่งอยู่ที่เขาพระสุเมรุ หุลดะมานเหาะไปที่เขาพระสุเมรุ เนรมิตตนเป็นควงอาทิตย์ 7 ควง ปลากัดอัปาทคางควงอาทิตย์ หุลดะมานจึงเข้าไปอยู่ในท้องปลา แล้วคาบแผนที่ในท้องปลากลับไปให้พระลามา

พญาฮามทำอุบาย

ขณะที่พระลามาออกเดินทาง เป็นเวลาที่พญาฮามเหาะตรวจดูแลความเรียบร้อย เมื่อทราบว่าพระลามากำลังยกพลมาเมืองตน ก็ให้สหายคนหนึ่งอัปากรจะกลืนพระลามาและไพร่พล

แต่หุ้ลละมานรู้ทัน จึงฆ่ายักษ์คนนั้น ท้าพระลามาเกินทางอีก 5 เดือน ก็ถึงฝั่งมหาสมุทร

พญาคำปัน เพื่อนของพญาฮามผู้ครองเมืองอยู่บริเวณฝั่งมหาสมุทร ทราบว่าพระลามาจะข้ามไปลงกาถ์เนรมิตอุทยานผลไม้ทิพย์ล่อพระลามาและไพร่พล ขณะที่เนรมิตอุทยานเป็นเวลาเดียวกันที่หุ้ลละมานออกตรวจสถานที่ จึงทราบอุบายของยักษ์ ด้วยความโมโหหุ้ลละมานจึงทำพญาคำปันสู้กัน ทั้งสองสู้กันทั้งบนบก ในน้ำ ในอากาศ ก็ไม่มีใครแพ้ใครชนะ พญาคำปันจึงบอกให้มันลัดกันดีโดยคนจะเป็นผู้ตีก่อน พญาคำปันถอนภูเขาศากหุ้ลละมาน แต่หุ้ลละมานไม่ได้รับบาดเจ็บแต่อย่างใด ครั้นถึงคราวหุ้ลละมาน หุ้ลละมานไปถอนต้นตาล 3 ต้น ผูกติดกันแล้วพาดไปตรงคอพญาคำปัน พญาคำปันจึงถึงแก่ความตาย

ส่งสาส์นส่งบศึก

พระลามาแฉ่งศร เข้าไปในวังพญาฮาม ที่ครั้นนี้มีสาส์นขอให้พญาฮามส่งสี่คาคีน

พญาฮามประชุมเสนา

เมื่อพญาฮามได้รับสาส์นก็โมโหพระลามาเป็นอันมาก เรียกประชุมเหล่าเสนาทันที ขุนชีวาหาอาสาแลปล้นยาวกางสะพาน ถ้าพลพระลามาข้ามสะพานก็จะพลิกลิ้น ไพร่พลก็จะตกน้ำตายหมดแสนเมืองอาสาจะแปลงท่อนกด้วยให้มีรูปร่างเหมือนสี่คาคอยนำไป ถ้าพระลามาเห็นจะได้เลิกทัพกลับไป ขุนราชทูลว่าจะเนรมิตต้นตาลขวางกันไม่ให้พระลามาเข้าได้ ส่วนพญาจันทน์จะเนรมิตกองหินสูงขวางพระลามา พญาทาง อาสาจะแปลงเป็นงูใหญ่เข้ากัดทหารพระลามา

เมื่อเสนาต่างแสดงความเห็นแล้ว พญาฮามก็หันไปตามเข็มนาฬิกา¹ ผู้เป็นโอรสเข็มนาฬิกาเตือนว่าควรส่งสี่คาคีนไป พญาฮามโมโหมากจับลูกขว้างข้ามมหาสมุทรไปตกฝั่งกองทัพอพระลามา

¹อินทรีชิต

ต่อจากนั้น พญาชาบก็เรียกบรรดายักษ์และบรรดาผีทั้งหลายมาประชุม สั่งให้ช่วยกันชักขวางพระลाम และช่วยกันจับทหารพระลामกิน

พระลाम พระลัก และพระลีจันท์ถูกลักพา¹

พญาชาบสั่งให้ยักษ์แอมไปขโมยพระลामตอนกลางคืน ครั้นยักษ์เข้าไปที่ตงกองทัพไม่เห็นใครนอกจากหูละมาน ทราบว่าหูละมานอมทหารทั้งหมดไว้ในปาก ยักษ์จึงทำอุบายเอาแก้วมณีแก้วในทองฟ้า หูละมานเห็นแสงสว่างนึกว่าเป็นเวลาเช้า จึงอาปากปล่อยทหารออกมา ยักษ์จึงรับขโมยพระลाम พระลัก และพระลีจันท์ไป

หูละมานออกตามพระลामกลับคืน

ครั้นหูละมานรู้ว่าพระลाम พระลัก และพระลีจันท์หายไป ก็ออกติดตามจนไปถึงเมืองยักษ์คนหนึ่ง เห็นคนแก่กำลังหามน้ำเข้าวัง ก็เนรมิตตนเป็นแมลงวันบินไปเกาะหามน้ำ หามก็ขาดตกไปกับพื้น แต่ในที่สุดหญิงแก่ก็จัดการหามน้ำเข้าไปในวังได้

หูละมานพบว่า พระลामกลายเป็นแควงถูกขังอยู่ในที่มืด ก็อุ้มพระลामหนี แต่ออกมาพบฝูงยักษ์ ยักษ์บอกว่าคนไม่มีทางตาย เพราะถอดดวงใจไว้แล้ว หูละมานเข้าถ้ำถ้ำดูดี เห็นดวงใจยักษ์อยู่บนคอกเขาแก้ว ก็เนรมิตแขนยาวพันโยชน์ไปขโมยดวงใจยักษ์จนแหลกละเอียด แล้วจึงพาพระลामกลับไปตงทัพ

หูละมานกับนางมัสสาหลวง²

พระลामสั่งให้หูละมานและพระลีจันท์ไปจัดการหาวิธีข้ามสมุทรไปลงกา หูละมานแปลงกายเป็นปลาตัวใหญ่ดำน้ำลงไป พบนางมัสสาหลวงซึ่งเป็นลูกของพญาชาบก็อยากได้ เป็นเมีย นางมัสสาหลวงบอกว่าต้องไปขอพ่อก่อน ครั้นพญาชาบอนุญาต หูละมานก็อยู่กับนางมัสสาหลวง จนมีลูกชื่อ อุทธา³ หูละมานจึงหนีนางกลับไปหาพระลाम

¹คือ ตอนโมยราพ

²สุพรรณมัจฉา

³มัจฉานุ

สร้างสะพานข้ามไปลงกา

พระลามาให้หุลดะมานกับมะกักคิง¹ สร้างสะพานข้ามมหาสมุทร หุลดะมานอนุญาตเขา ทลายหมื่นลูก เท้าถีบภูเขา 60 ลูก หางควักภูเขา แล้วเอาหินผูกตามชนทุกเส้น ส่วนมะกักคิง ก็ทำไค้อย่างหุลดะมาน ทั้งสองอนุญาตเขาตั้งลงในมหาสมุทร แทนางมีสสาหลวงให้พวกปลาช่วย กันทำลายสะพานนั้น หุลดะมานกับมะกักคิงสงสัยว่าเหตุใดสะพานจึงพัง จึงเปลี่ยนแผนให้คน หนึ่ง เฝ้าอยู่ที่มหาสมุทร อีกคนไปคาบภูเขา

ครั้งมะกักคิงไปคาบภูเขา มา ภูเขาหนักมากจึงตกลงไปเกือบถูกหุลดะมาน ถึงคราวหุลดะมานอนุญาตเขา จึงแก้แค้นทิ้งภูเขาใส่มะกักคิง ทั้งสองจึงทะเลาะกัน พระลาม ดงโทษโดยการตีหุลดะมาน ส่วนมะกักคิงขอลากลับเมืองไป

ชีวหาแลบลิ้นเป็นสะพาน

ขุนชีวหาทำอุบายแลบลิ้นข้ามมาฝั่งที่ตั้งทัพพระลาม พอทหารพระลามเดินไปบนลิ้น ขุนชีวหาที่พลัดลิ้น ทหารถกน้ำกันหมด แต่หุลดะมานเอามือร่อนเหล่าทหารไว้ได้ทัน เชงฐะราช บอกว่าเป็นการกระทำของขุนชีวหา หุลดะมานจึงเหาะไปพันลิ้นชีวหาซาก ขุนชีวหาจึงถึงแก่ ความตาย

นางลอย

ต่อมาแสนเมือง เสนาผู้ใหญ่อีกคนหนึ่งก็แปลงกายเป็นสีดาลอยน้ำมา เชงฐะราช บอกว่าเป็นกลของขุนเสนาเมือง แล้วเชงฐะราชก็บรรยายถึงความสามารถของ เสนาแต่ละ คน ตลอดจนวิธีแก้อุบาย

ศึกพญาสามกับพระลาม

ทั้งสองฝ่ายต่างจัดขบวนทัพเตรียมรบกัน ทางฝ่ายพญาสามท้าวอุปราศ เนรมิตต้นไม้ สูงเท่าลำตาลล้อมวังไว้ พระลักเอาก่อนหินขว้างป่าจนต้นไม้พังทลายไป พระสีจันทน์เสกไฟ

¹นิลพัท

เผาต้นไม้เหล่านั้น ฝ่ายพญาจันทกเนรมิตหน้าผาหินขวางหน้ากองทัพพระราม หูลละมานก็
หุ้มหน้าผาหินแตกกระจาย พญากางเนรมิตเชือกให้เป็นงูเหลือมเลื้อยไปกัดไพร่พล พอทหาร
เอาดาบฟัน ลำตัวของงูก็งอกขึ้นอีก หูลละมานจึงเนรมิตครุฑมากมายบินไปจับงูกินหมด

ครั้นพญาฮามเห็นว่าฝ่ายคนทำลายฝ่ายพระรามไม่ไฉน ก็เนรมิตฝนหอกคามตกลง
มาถูกทหารพระราม หูลละมานก็เนรมิตมือใหญ่รับหอกคามเหล่านั้นโค่นหมด แล้วขว้างใส่ไพร่พล
ของพญาฮามล้มตายเป็นอันมาก ท้าวแสนเมืองมั่งคาสให้เกิดพายุหอบฝุ่นคนปลิวไป เสด็จพระราช
เห็นดังนั้น จึงช่วยร่ายมนต์ให้พายุสงบ

หลังจากเป็นฝ่ายตั้งรับมาตลอด หูลละมานเริ่มเป็นฝ่ายบุกบ้าง โดยเสกหินเป็น
ผีตัวใหญ่เข้าจับทหารพญาฮามกิน พญาฮามจึงเนรมิตคีมหนีบหัวผีใหญ่ ผีก็ตัวก็วิ่งหนี นับแต่นั้นมา
ผีจึงกลัวคีมเหล็กแดง พระลี้จันทกเนรมิตฝนแส่นท่าหอบไพร่พล ช้างม้า พญาฮามจึงเนรมิตกำแพง
หินกันสายน้ำไว้

กล่าวถึงพระลี้จันทกเข้าชนช้างพญากาง พระลี้ก็สามารถเหวี่ยงของ้าวคัดคอ
พญากางได้ พญาจันทกพุ่งช้างเข้าชนพระลี้ พระลี้จันทกไล่ช้างเข้ากัน แล้วสู้รบกัน ส่วน
หูลละมานชนช้างกับท้าวแสนเมือง แม้จะรบกันอยู่นาน แต่ทั้งสองฝ่ายก็ยังไม่ยอมแพ้กัน

โมกษะสีก

พญาฮามเห็นว่า หากรบกันไปเช่นนี้มีแต่จะเสียไพร่พลมากขึ้นทุกที จึงสั่งให้แสนเมือง
ไปเชิญโมกษะสีกซึ่งเป็นสหายรักมาปรึกษาการสงคราม โมกษะสีกรับจะช่วยพญาฮาม แต่ขอ
เวลาไปฝนหอกค้ำคีสิทธิ์ของนกก่อน ขณะที่โมกษะสีกกำลังทำพิธีลี้บหอก หูลละมานก็แปลงตัว
เป็นนกยาง แล้วก็แปลงเป็นแมลงวันหัวเขียวไปแอบฟัง จึงรู้วิธีทำลายพิธี หูลละมานเนรมิต
หมาตายลอยทวนน้ำไปถึงบริเวณที่โมกษะสีกลี้บหอก โมกษะสีกทนกลิ่นหมาตายไม่ได้ รีบคว้าหอก
กลับไปตั้งพญาฮาม

วันรุ่งขึ้นโมกษะสีกออกไปยังสนามรบ ทุกครั้งที่พุ่งหอกไป ไพร่พลล้มตายเป็นจำนวน
มาก ครั้นพุ่งไปยังพระราม พระรามก็ถล่มลงถึงกับสลบไป

หุลละมานเหาะไปเก็บยาจากภูเขามาให้พระลามาถึง 2 ครั้ง ปรากฏว่าไม่ใช่ชนิดที่จะรักษาพิษ หอกโมกษะศักดิ์ หุลละมานจึงกังวลเป็นอันมาก รีบเหาะไปเจรจาให้พระอาทิตย์หยุดโคจร ครั้นพระอาทิตย์ไม่ยอม หุลละมานก็จับพระอาทิตย์วางตกท้องฟ้าทางทิศตะวันออกไป แล้วรีบไปที่คอยหลวง ทอดถามว่าคนใดคือยาที่รักษาพิษหอกของโมกษะศักดิ์ คนไม่ทั้งภูเขากันรับพร้อมกันหมด หุลละมานโมโหจึงหอบภูเขาทิ้งลูกไปให้เขงูระราช จากนั้นก็เหาะตามหาโคอุสุภราช เพื่อขอมูลโค โคไม่ยอมถ่ายให้ หุลละมานจึงทขหลังโคอุสุภราช ครั้นโคมูลโคก็เดินทางต่อไปบาคาลไปชอรากไม้ซึ่งอยู่ในหมอนที่พญานาคไซ้หนุนนอน พญานาคปากหมอนนุ่มหนึ่งให้ หุลละมานจึงนำตัวยาไปให้เขงูระราช เขงูระราชบอกด้วยทั้ง 3 ชนิดผสมกับน้ำฝน แล้วนำไปประคบที่เท้าพระลามา พระลามาจึงหายปวดและโรคชีวิต

ส่วนพระอาทิตย์ซึ่งแต่ถูกวางตกขอบฟ้าไปจึงไม่ยอมปรากฏกายบนท้องฟ้าอีก พระลามาจึงสั่งให้ไก่แก้วไปเชิญพระอาทิตย์ ไก่แก้วบินไปในท้องฟ้า กระพือปีกแล้วขันเรียกพระอาทิตย์ พระอาทิตย์โคยบินเรียกไก่แก้วขึ้นมาดู แสงอาทิตย์ก็ปรากฏในท้องฟ้าอีกครั้งหนึ่ง แลนั้นมาไก่จึงขันทุกเช้าก่อนพระอาทิตย์ขึ้น

พญาสามต่าย

พญาสามกับพระลามาชนข้างกัน พญาสามฟันพระลามา พระลามากรับได้ ครั้นพระลามาฟันถูกหัวพญาสามขาดกระเด็น หัวนั้นก็ลอยมาต่ออีกได้ใหม่

กล่าวถึงหุลละมานพบกับอุทธา ผู้กันอยู่เป็นนานก็เอาชนะกันไม่ได้ หุลละมานจึงถามถึงบิคาบารคาของอุทธา อุทธาจึงบอกว่าบิคาชื่อหุลละมาน มารคาเป็นปลา จึงได้ทราบความจริงว่าเป็นพ่อลูกกัน หุลละมานจึงพาอุทธาไปเฝ้าพระลามา อุทธาถามว่าเหตุใดจึงต้องมารบกัน ครั้นอุทธาทราบว่าพญาสามซึ่งเลี้ยงตนมาลักสี่คายาของพระลามาผู้เป็นบุญไป แต่ด้วยความกตัญญูต่อพญาสามจึงไม่อาจช่วยพระลามาได้จึงขอลากลับเมืองไป

พญาสามกับพระลามาชนกันต่อไป พระลามาตัดหัวพญาสามกระเด็นไปไกล แม่นรณีแหวกรับเอาหัวพญาสามไว้ พญาสามหาหัวตัวเองไม่พบจึงตาย หัวโลกบาลทั้ง 4 จับพญาสาม

ไปส่งยังนรกอเวจี ส่วนแสนเมือง พญาจันทน์ อุปราชกเข้ามาอมตัวกับพระลามา

พระลามาเขาลงกา

ครั้นเสด็จศึก พระลามาเขาลงกาได้พบสีดา พระลามาตั้งให้เขญฐะราชครองลงกา
ทาเทวีให้พระลัก และพระสิจันท์คนละ 4 นาง ส่วนหุลดะมานหมกกรรมไ้ก้กลับเป็นคน

หุลดะมานฆ่าโมกษะลัก

หุลดะมานเหาะไปยังเมืองของโมกษะลัก เข้าไปในท้องพระโรงแล้วก็ชกทางขึ้น
สูงเทียมโมกษะลัก แล้วแจ้งให้ทราบว่พญาชามตายแล้ว โมกษะลักโมโหมาก ทำหุลดะมาน
สู้กัน ครั้นหุลดะมานตัดคอโมกษะลัก โมกษะลักก็จับเอาไปต่อโค่ทุกครั้ง จนกระทั่งครั้งหนึ่ง
หุลดะมานแย่งเก็บหัวโมกษะลักได้ โมกษะลักหาหัวมาต่อไม่ได้ จึงถึงแก่ความตาย

สีดาวาครูป

เมื่อเสด็จเรื่องทางลงกา พระลามาพาสีดาและพระลักกลับศรีสัตตนาค ส่วน
พระสิจันท์ไ้กลับไปครองเมืองตามเดิม

อยู่มาวันหนึ่ง สาวใช้ตามถึงรูปร่างหน้าตาของพญาชาม สีดาบอกว่าไม่คำ ไม่ชาว
รูปร่างปานกลาง สาวใช้กระชั้นตะยอให้วาคให้ดู สีดาวาคให้ดู พอที่พระลามาเข้ามาสีดาจึง
ซ่อนไว้ใต้ที่นอน ตกกลางคืนพระลามาฝันไปหมก พลิกหมอนพลิกที่นอนจึงพบรูปพญาชาม พระลามา
โกรธมากสั่งให้ทหารเอาสีดาไปประหาร แล้วเอาหัวใจมาให้ดู

กุมารน้อย

เมื่อพระลามาตั้งประหารสีดา พระลักทราบว่าสีดากำลังตั้งครรภ์ จึงแอบพาสีดาไป
ส่งให้พระวัสสี สีดาคอดอกถูกชายรูปงามคั้งพระอินทร์ ครั้นอายุ 15 ปี ก็ลาพระวัสสีและสีดาออก
ไปร้องเพลงขอทาน วันหนึ่งไปขอข้าวเด็กเลี้ยงควายกิน เด็กเลี้ยงควายบอกว่าท้องก็คสิให้
ชนะก่อน ในที่สุดมีเรื่องทะเลาะกัน พ่อแม่ของเด็กเลี้ยงควายไปฟ้องพระลามา พระลามาจึงให้
หุลดะมานออกไปดู

หุละมานออกไปจับกุมารน้อย แต่พระกุมารจับหุละมานพาकरะเดินไปพันวา แล้วเอาหญ้าคามักข์สอดหุละมาน หุละมานกลับไปหาพระลาม พระลามให้เสนาไปจับกุมารน้อย ในที่สุดจึงทราบว่าเป็นพ่อลูกกัน

สีาคินเมือง

พระลามให้เสนาจัดขบวนไปรับสีาคิน พร้อมทั้งบรรณาการไปถวายพระวิสิสี พระวิสิสีไม่เต็มใจคืนสีาคินให้ซัก เพราะเมื่อคราวยศร พระลามก็ลักพาสีาคินนี้ คราวหลังตั้งประหารอีก แต่เมื่อเห็นว่าเป็นเนื้อคู่กันจึงยอมคืนสีาคินให้ไป

สีาคินอยู่กับพระลามถึงพันปี จึงกลับไปสู่สวรรค์ อยู่กับพระอินทร์ตั้งเกษม

ตอนจบ

จบกัวยประชุมชาคก

2.2 พระรามชาคก

พระรามชาคกเป็นวรรณคดีที่พระสงฆ์ทางอีสานใช้สำหรับเทศน์โดยถือว่าเป็นชาคกในพุทธศาสนาเรื่องหนึ่ง พระสารประเสริฐได้กล่าวถึงความสำคัญของเรื่องพระรามชาคกไว้ในคำนำหนังสือดังนี้

หนังสือประเภทนี้มีเรื่องพระเชนชัตตเร เรื่องพระเจ้าเดียมโลก เรื่องเสียดสาท และเรื่องสมาสสงสาร เป็นต้น แต่ที่เลื่อมใสศรัทธากันนัก คือ เรื่องพระรามชาคก ฟังแล้วโคบุญ ทั้งความรุ่มอบตัวที่นำมาแทรกไว้เป็นตอน ๆ โดยมากเป็นนิยายปากที่เล่าสืบ ๆ กันมาแต่โบราณ เช่น คำานาสร้างเมืองเก่า ๆ คุะเนาะจะ เป็นเรื่องที่ทานรจนานวนราวสัก 200 ปี ลวงมาจะก่อนหรือหลังเวียงจันทแตกไม่นานนัก¹

¹ พระรามชาคก พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพของรองอำมาตย์โท หลวงศรีอมรญาณ (ชัยศรี ศรีอมร) ณ พระเมรุวัดกมฤกษ์ตรีวิหาราม, มีนาคม, 2507

พระรามชาคกณัมที่ผู้วิจัยไคมานี้เป็นฉบับที่เก็บความจากต้นฉบับเดิม ต้นฉบับเรื่องพระรามชาคกณัมจารึกไว้ในใบลานด้วยตัวอักษรไทยเหนือ หลวงศรีอมรญาณเป็นผู้ถอดเป็นตัวไทยกลาง แต่ฉบับที่ถอดเป็นตัวไทยนี้ เป็นเพียงการเก็บความจากต้นฉบับอักษรไทยเหนือ หลวงศรีอมรญาณได้คัดบางตอนที่พรรณนาป่าดง พรรณพรรณไม้พรรณสัตว์ รวมทั้งตำนานสร้างเมืองเก่า ๆ ที่แทรกอยู่ในเรื่องตั้งให้พระรามชาคกณัมที่ผู้วิจัยไคมานี้ จึงคงไว้แต่เรื่องราวในต้นฉบับเดิมอย่างครบถ้วน หากแต่ขาดรสทางอารมณ์ที่จะได้จากการอ่าน เพราะท่านผู้ถอดความมีจุดประสงค์ที่จะเก็บแต่เนื้อเรื่อง จึงมิได้คงลีลาในการแต่ง และสำนวนโวหารในฉบับเดิมไว้

รูปแบบการแต่ง

รามเกียรติ์เมื่อเข้ามาอยู่ในประเทศไทยก็ถูกกลืนทางวัฒนธรรมให้เป็นเรื่องของพุทธศาสนา หิ้ง ๆ ที่เดิมเป็นเรื่องในศาสนาพราหมณ์ พระรามซึ่งเป็นวิษณุวาทาร ในสำนวนนี้จึงกลายเป็น พระโพธิสัตว์ ยิ่งกว่านั้นเมื่อเป็นหนังสือที่ใช้เทศน์ จึงรจนาคามรูปแบบของชาคกในพุทธศาสนา กล่าวคือ เริ่มต้นด้วยปัจจุบันวิคฤว่า

ได้สลับมาอย่างนี้ว่า สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคย์เจ้า ประทับ ณ พระวิหาร เชตะวัน อันเป็นอารามของ เศรษฐีอนาถบิณฑิก จันทวิคสุวัตติ ทรงไคยในคำพระภิกษุทั้งหลาย พรรณาสรรเสริญพระรูปโฉมแห่งพระองค์ศรีว่า เราตถาคตมีผิวพรรณงามในเมื่อมีขันธสันดานบริสุทธิ์แล้ว ไม่เป็นการอัศจรรย์เหมือนในปางเมื่อกำลังสร้างบารมีในวิญาน ครั้นภิกษุทั้งหลายทูลอาราธนา ก็ทรงนำเรื่องพระรามชาคกมาแสดงทามกลางสังฆมณฑลโดยนัยต่อไปนี้

ตอนจบ กลงท้ายด้วยประชุมชาคก เช่น นิทานชาคกเรื่องอื่น ๆ

¹พระรามชาคก, หน้า 1.

ครั้นพระพุทธเจ้าตรัสเทศนาจบลงแล้ว จึงประมวลชาดกต่อไปว่า ภิกษุเว ถูกอุณ
ภิกษุทั้งหลาย พญาราชพาณีสวรรอันเกิดมากระทำเวรแก่พญารามราชในปางนั้น บัคนี
มาเกิดเป็นเทวดา, นางจันทาเป็นนางจิตูจมาณวิกา, ... พญาวิรุพทกพญาราชพาณีสวรร
เป็นท้าวสุกโกทูณะ, ... ฤๅษีขุอเลียงนางสีดาเป็นกัสดปะกระ, ฤๅษีคาไฟที่ณะทางไททาว
หุณะมวณ กับท้าวขวัญเทพาไปลงกา เป็นสารีบุตร, ... ท้าวพระลักษณ เป็นพระอานนท-
เดร, มานตีกาบเป็นมหาโมคัลลานะ, ... นางสีดา เป็นนางอุบลวรรณา... ส่วนพญาราม
ราชในกาลปางนั้น บัคนีหากแมนองคตฤๅษีตนเองแล¹

นอกจากนั้น ยังกล่าวถึงอันสังข์ของเรื่องพระรามชาดกว่า

ครุฑาหนทั้งหลายอันเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกอุบาสิกา ทั้งคฤหัสถ์และนักบวชทั้งหลาย...
ท่านทั้งหลายจงพากันขีดเขียนบันพญารามราชชาดกดวงนี้ไว้ เพื่อให้เป็นชาดก สูงเฮือง
แก่ศาสนา เป็นที่สักการบูชาแก่คนและเทวดาทั้งหลายสืบ ๆ ไปภายหน้านั้นเถิง...
มีวามุคคะละผู้ใด บิโคชิตเขียนถวายตนเองถึงนั้น จงให้ชวนชวาชหวัดคฤๅญ์จมายจาก
ราชบิดพิศสมณะพรหมมเจ้าทั้งหลายขีดเขียนให้แก่ตนแลเอาไปไหวนมสักการบูชา
คังนั้นเห็น กจักโคคังค้ำกักำปรารถนาทุกประการนั้นแล อันหนึ่งมิว่ามิโคชิตผู้จงและ
เขียน บิโคจาทานเขียนทั้งนั้น จให้ชวนชวาชหวาดอกคอกโมรูปเทียงให้โคสิ่งละ
หาวชว และไปไหวสมณพรหมมเจ้าทั้งหลายมาเทศนาแล้วและฟังคำนุานนิทาน
แต่เทาเทาถึงปลาย... แล้วกจักโคเกิดเป็นอูฐผู้มีบุญสมภารอันมากนั้แล้ว กจักโค
ถึงยอกแห่งนิภานบคาคบค่านันแล²

โครงร่างของตอนต่าง ๆ

เนื้อเรื่องแบ่งเป็นขั้นต้นและขั้นปลาย

ขั้นต้นมี 20 ผูก คำเนินเรื่องเหมือนเรื่องสังข์ศิลป์ชัย โครงเรื่องของสังข์ศิลป์ชัย
นั้นมีอยู่ว่า ท้าวกุมภกัณฑ์ลักพานางสุเมณฑา น้องสาวของท้าวสุธรราชไป ท้าวสุธรราชจึงให้โอรสทั้ง
หกไปตามนางสุเมณฑากลับมา โครงเรื่องของพระรามชาดกขั้นต้นนี้ของท่านเองเดียวกัน คือราชพาณีสวรร
ลักพานางจันทาพี่สาวของพระลักษณพระรามไป ท้าวธรรม จึงให้พระลักษณพระรามโอรสไปตามนาง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 102.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 103.

จินตนาญ เป็นพี่สาวกลับคืน ส่วนมันปลายมี 23 ผูก เป็นเรื่องรามเกียรติ์ แต่ทองเรื่องลับสนอหดมาน
มาก ทั้งจะกล่าวโดยละเอียดอีกต่อไป

พระรามชวาทกบั้นตน

การเริ่มเรื่อง

เริ่มเรื่องด้วยพรหมชาตยหึ่งคู่หนึ่งลงมากินวันกินแล้วกลับไม่ไค้จึงสร้างเมืองอยู่
ในโลก ชื่ออินทปัตถ มีลูกชายร้อยเอ็ดคน บิคารมารดาจัดแจงให้แยกย้ายกันไปสร้างเมือง
คนละทิศละทางในชมพูทวีป ส่วนเบิคารมารดาครองอินทปัตถต่อไป มีลูกชายคนสุดท้ายชื่อ
คัมพรเมศวร

ท้าวคัมพรเมศวรแต่งงานกับนางพรหมลังกา มีลูกชื่อ ชครฐ ต่อมาอีก 3 ปีไค้ลูก
อีกคนหนึ่ง ชื่อ วิรุพหก ครั้นวิรุพหกอายุ 16 ปี ท้าวคัมพรเมศวรก็อภิเษกให้ครองอินทปัตถ
ชครฐจึงน้อยใจ พามวิวารออกไปตั้งเมืองใหม่ ชื่อ มหาธานีศรีพันท้าว

ครั้นตกกลางคืน พระยานาคเจ็ดเศียรแปลงเป็นชายแก่ แนะนำให้ท้าวชครฐ
ไปสร้างเมืองอีกฝั่งของแม่น้ำ ท้าวชครฐจึงให้ชื่อเมืองว่าจันทบุรีศรีสัตตนาค ให้เป็นเกียรติ
แก่พระยานาคเจ็ดเศียร

กำเนิดราพนาสวร

ท้าววิรุพหกไค้ลูกชายคนหนึ่งรูปร่างผิคมุขย คือ ไม่มีแขน ไม่มีขา จึงให้ชื่อว่า
เจ้าจุนดู กล่าวถึงพระอินทร์ก็จะช่วยเจ้าจุนดู จึงขี่มามณีกาบลงมาตามบัญชาท้าววิรุพหก
ท้าววิรุพหกตอบไม่ไค้ จึงประกาศให้ชาวเมืองอาสาตอบบัญชาพระอินทร์ ปรากฏว่าเจ้าจุนดู
เป็นผู้ตอบไค้ พระอินทร์จึงพาเจ้าจุนดูไปเมืองแดน ชุบตัวให้เจ้าจุนดูมีรูปร่างหน้าตาเหมือน
คนธรรมดา แล้วบัญชาให้เจ้าจุนดูลงไปเกิดอีกครั้งในครรภ์นางมะลิกา ชายาท้าววิรุพหก
ครั้นครบไตรมาส นางมะลิกาก็ประสูติโอรสรูปร่าง มีธนูชื่อโมกชศักดิ์สิปยา และคามของ้าว
ออกมาด้วย ครั้นอายุเดือนหนึ่ง ท้าววิรุพหกตั้งชื่อให้ว่า ท้าวราพนาสวร พออายุไค้ปีหนึ่งราพ-
นาสวรก็พูดไค้ เดินไค้ และรู้ศิลปวิทยาต่าง ๆ สามารถเหาะเหินเดินอากาศไค้ทั่วทิศ

ราพณาสวรดักนางจันทา

ครั้นท้าวราพณาสวรอายุ 3 ขวบ ก็จับธนูศิลป์และคานของ้าวรกายสิทธิ์เหาะไปทางเมืองจันทบุรีศรีสัตตนาค เอนิ้วมือก็คี่สายธนูเล่น เสียงกึงสนั่นหวั่นไหวดูจสายฟ้า แล้วยุท้าวธตรัฐเป็นลุงให้เหาะขึ้นมารบกัน ท้าวธตรัฐยอมเป็นข้าส่งส่วยน้ำ ท้าวราพณาสวรจึงออกปากขอนางจันทาแล้วพานางหนีกลับไปอินทปัตถ์

กำเนิดพิณพี¹ และอินทสี²

เมื่อท้าวราพณาสวรประพฤติกินไม่สมควร เช่นนั้น อาสน์พระอินทร์กรอน พระอินทร์ให้เทพบุตรองค์หนึ่งไปเกิดเป็นน้องท้าวราพณาสวรโดยให้ถือคัมภีร์โหราศาสตร์ไปถวาย นางมลิกาจึงประสูติโอรส ชื่อท้าวพิณพี และต่อมานางก็ประสูติโอรสอีกองค์ ชื่อ ท้าวอินทสี

ท้าวราพณาสวรแสดงอิทธิฤทธิ์

ครั้นท้าวราพณาสวรอายุ 12 ปี ก็เหาะไปชมบ้านเมืองในชมพูทวีป จนถึงเมืองคักกสิลาเอนิ้วมือก็คี่สายธนูกึงสนั่น แล้วยุทธโมกข์ศักดิ์ยิ่ง เป็นม่วงมาศไปมัดท้าวคักกสิลาไว้ ต่อไปเหาะไปเมืองโรคมารวิสัย ท้าวโรคมารวิสัยสู้กับท้าวราพณาสวรแต่สู้ไม่ได้ ในที่สุดเมื่อเห็นว่าไม่มีใครสู้คนได้ ก็เหาะกลับอินทปัตถ์

กำเนิดพระลักษมณ์พระราม

ย้อนไปกล่าวถึงท้าวธตรัฐมีความซอกซำใจมากที่ท้าวราพณาสวรมาลักลูกสาวตนไป จึงทำพิธีบวงสรวงเทพขอลูกญสามารถปราบท้าวราพณาสวร พระอินทร์เชิญพระโพธิสัตว์กับเทพบุตรอีกองค์หนึ่งไปเกิดเป็นลูกท้าวธตรัฐ นางวิสุทธิโสภายาท้าวธตรัฐประสูติกุมารฝาแฝด องค์พี่ถือสังข์ และธนูชื่อ เทชुकคสิปยา ให้ชื่อว่าท้าวพระราม องค์น้องถือธนูชื่อมัจฉนิปยาให้ชื่อว่า ท้าวพระลักษมณ์

¹พิณภก

²อินทริศ

พระรามเดินจง

ครั้นท้าวธรรมา เห็นฤทธิ์ เกศของลูกชายฝาแฝดของตน จึงเล่าเรื่องท้าวราพณาสูร
 ลูกนางจันทาให้ฟัง ท้าวพระลักษมณ์พระรามจึงลาท้าวธรรมาออกติดตามพี่สาว พระอินทร์เนรมิต
 ม้ามณีกาบให้พระรามแล้วท้าวพระรามก็คลี่ ครั้นพระรามขณะก็บอกทางไปอินทปัตถ์ให้

ขณะที่ทั้งสองเดินป่า ต้องข้ามแม่น้ำจำนวนมาก ต้องสู้รบกับพญานาค พญาช่าง
 พญาโค เหล่าผีร้าย คราวหนึ่งเพชชিকা 4 นางมีใจประศิกพิศขอเป็นเมียพระราม เดินทาง
 คอไปตามทางขุนพิพัฒน์ นายนิคมหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ขุนพิพัฒน์ยกลูกสาวให้ ครั้นไปถึงเมืองซูซัน
 ท้าวจันทเสนก็ยกลูกสาวให้อีก ในที่สุดท้าวพระรามพระลักษมณ์ก็ไปถึงอินทปัตถ์

พานางจันทากลับ

ฝ่ายท้าวราพณาสูร เฝออยู่เป็นโรคสันนิบาต บริโภคอาหารไม่ได้ นอนหลับแต่ละ
 ครั้งนานถึง 3 เดือน ม้ามณีกาบเหาะไปดูเหตุการณ์เห็นอาการท้าวราพณาสูรดังนั้น จึงรีบ
 ไปบอกพระราม พระรามเข้าไปในปราสาทท้าวราพณาสูร เห็นพานางจันทาร้องไห้อยู่ปลายเท้า
 ท้าวราพณาสูร พระรามตรงเข้าไปจับข้อมือนางจันทา นางจันทาไม่เต็มใจกลับไปกับพระราม
 แดกต้องยอมกลับ

ท้าวราพณาสูรรบกัน

ครั้นท้าวราพณาสูรตื่นขึ้นไม่เห็นนางจันทา ทราบจากบิกาวาท้าวพระลักษมณ์พระราม
 มาลักเอาไปก็จักษบวณทัพออกติดตาม ทั้งสองฝ่ายรบกันอยู่นาน ไพรพลท้าวราพณาสูรตาย
 เกือบหมก ท้าวพระรามแผลงธนูศิลป์เป็นโยบัวไปมัดท้าวราพณาสูรได้ ในที่สุดท้าวราพณาสูร
 ยอมแพ้ ยอมส่งส่วยน้ำให้ตามประเพณี ท้าวราพณาสูรจัดเทียนเงินเทียนคำ ดอกไม้เงินไม้คำ
 และขันเงินขันคำมาขอมาพระราม

พระลักษมณ์พระรามไคชทายาทมารายทาง

พระรามยินยอมจะให้นางจันทากลับ แต่ขอนางจันทาไปพบพระบิกาก่อน ท้าวราพณาสูร
 จึงเนรมิตสำเภาให้พี่น้องทั้ง 3 กลับไป

กล่าวถึงลูกสาวพญานาค 2 คน เห็นสำเภามาแล้ว เกิดหลงรักท้าวพระลักษมณ์ พระราม ก็กำน้ำลงไปบอกพญานาค พญานาคก็จะทดลองวิชาท้าวพระลักษมณ์พระราม จึงปล่อยกระต่ายตัวเมีย 2 ตัว ไปพนพิฆาใส่พระรามพระลักษมณ์ มามณีกาบเห็นดังนั้นก็คิดกระต่าย 2 ตัว ตกหน้าตาตาย พญานาคเลยยกลูกสาวให้ ท้าวพระลักษมณ์พระรามอยู่กับนาง 15 วันก็ลากลับ

สำเภาลอยไปถึงเมืองทะวายซึ่งอยู่บนเกาะคอนแห่งหนึ่ง มีพี่น้อง 3 คน ต่างพากันวิวารของตนคนละร้อยไปเที่ยว พี่สาวคนโตไปทางเหนือเกาะ คนกลางอยู่กลางเกาะ และคนเล็กอยู่ตอนใต้เกาะ พระรามจอกสำเภาทางท้ายเกาะ แล้วเข้าไปตามนางคนเล็ก ถึงชื่อเกาะ นางอายุพระราม พากันวิวารอพยพไปหาพี่คนกลาง พระรามเดินทางต่อไปถึงกลางเกาะก็พบนาง 2 คน นางทั้ง 2 อพยพวิวารหนีไปทางเหนือเกาะ พี่สาวคนโตให้พระลักษมณ์พระรามแสดงวิชาให้ดู ครั้นท้าวพระลักษมณ์พระรามก็คิดธนูศิลป์ เสียงก็ดังสนั่นหวั่นไหว พญาพรหมจักร เป็นผู้บิดานางทั้ง 3 ก็ตกใจให้คนไปถามนางทั้ง 3 นางชวนท้าวพระลักษมณ์พระรามลงไปหาบิดา ในที่สุดพญาพรหมจักรยกลูกสาวให้ท้าวพระรามพระลักษมณ์

อภิเษกพระราม

เมื่อท้าวพระลักษมณ์พระรามกลับเมือง ท้าวครุฑก็จัดการอภิเษกให้พระรามครองเมือง ให้พระลักษมณ์เป็นอุปราช พร้อมทั้งจัดการอภิเษกสมรสโอรสกับชายา (ตามรายทาง) ทุกคน

ต่อมาท้าวราพณาสูรส่งขุนฟ้าแสดและขุนจงมาเตือนพระรามเรื่องนางจันทา พระรามจึงให้คนไปรับท้าวราพณาสูรมาอภิเษกกับพี่นางจันทาที่จันทบุรีศรีสัตตนาค

พระรามชาคกบั้นปลาย

ลูกหลานพระราม

พระรามครองจันทบุรีศรีสัตตนาคได้สามปี มีโอรสและธิดาเกิดแต่ชายาทั้ง 9 คือ ท้าววรยศ ท้าวทศกัณฐ์ พันลูกท้าว ปทุมมา มะลิกา พิมพสาลา ท้าวห้าวห้าวเสื่อ และท้าวไหมคำเยื้องฝัน

ส่วนพระลักณห์ มีโอรสและธิดาคือ ท้าวจันทประโชติ ท้าวพิพิธโสภไสแสง นางอุทตรา นาง
สารภี นางสิริสา นางบุษบา และนางทาริกา

จากุโลกมาด

เมื่อกลับอินทปัตถ์แล้ว ท้าวราพณาสูรก็ยังประพดกตนเป็นศาลเกร พญาคัม
ปรเมศวรและชายารวมทั้งท้าววิรุพหกและนางมลิกาจึงอพยพไปอยู่ที่พิมายกันธร

ต่อมาพระอินทร์สถาปนาพญาคัมปรเมศวร เป็นพญาไอศวร ผู้เป็นใหญ่แก่คนและ
เทวดาทั้ง 4 ทวีป พญาไอศวร มีโอรสฝาแฝด คือ ท้าววิรุปักข์ และท้าวอุเวร ท้าวชทรฐ
มีโอรสฝาแฝดคือ ท้าวคนธรรพ และท้าวกุมภกันท์ และท้าววิรุพหกก็มีโอรสฝาแฝด คือ ท้าวภาค
และท้าวยักข์ ครั้นกุมภกันท์หมกเจริญวัยเวียนคิดปสาสตร์จนเซียวชาญ พญาไอศวรก็มอบให้
ท้าวชทรฐ เป็นเจ้าแห่งคนธรรพทางทิศตะวันออก ท้าววิรุพหกเป็นเจ้าแห่งกุมภกันท์ทางทิศใต้
ท้าวอุเวร เป็นเจ้าแห่งยักข์ทางทิศเหนือ และท้าววิรุปักข์เป็นใหญ่ทางทิศตะวันตก

พญาสามเข้าหาสุชาดา

คำเนินความเช่นเดียวกับ พระลัก-พระลาม¹

กำเนิดสี่ดา

สุชาดาลงไปเกิดในครรภ์เทวีพญาราพณ ท้าวพิภพทำนายว่า เด็กคนนี้จะฆ่าพ่อ
ให้ลอยแพไปเสีย แต่ท้าวราพณาสูรไม่เชื่อ เลี้ยงนางไว้จนอายุขวบหนึ่ง วันหนึ่งขณะที่
เล่นกับลูกก็คิดว่าไม่น่าเป็นไปได้ที่ลูกจะฆ่าตน ทันใดนั้นนางก็ฉวยมีดแทงคางท้าวราพณาสูร
ท้าวราพณาสูรจึงสั่งให้ลอยแพลูก

พระอินทร์เห็นสี่ดาถูกลอยแพก็แรมมิศสาเกาไห่นาง สอนมนต์ซึ่งทำให้มีแต่คนรัก
และสอนไห่นางเขียนหนังสือ จากนั้นสี่ดาก็ลงสำเกาท่องเที่ยวไปตามเกาะต่าง ๆ

¹ ฎ วิทยานิพนธ์ หน้า 64.

คราวหนึ่งมีพญานาคโผล่ขึ้นมาเล่นน้ำ เห็นสีกาลอยมาในสำเภาก็ชวนลงไปอยู่
เมืองนาค สีกาลอยในเมืองนาคถึง 15 ปี จึงลาพญานาคลงสำเภากลับไปจนถึงเกาะคอน
เกาะหนึ่ง ฤาษีองค์หนึ่งเห็นสีกาลอนึกรักใคร่เอ็นดู จึงแปลงสำเภาก็เป็นปราสาท แล้ว
เนรมิตหญิงสาวให้อยู่เป็นเพื่อน 10 คน และนางทอมอีก 20 คน

ท้าวราพณาสูรยกศร

กล่าวถึงนายพรานชาวอินทปัตถ์คนหนึ่ง แต่งสำเภาก็ไปล่าสัตว์ในทะเล คราวหนึ่ง
พบพญาช้างเผือกจึงไล่ตามไป พญาช้างวิ่งหนีไล่ทัน พอนายพรานยิงด้วยปืนไฟ พญาช้างก็วิ่ง
ลงทะเลไต่บนผิวน้ำหนีไปยังเกาะต่าง ๆ จนถึงเกาะที่สีกาลอยอยู่ นายพรานตามช้างไปจึงได้มี
โอกาสเห็นความงามของสีกาลอย นายพรานเล่าให้นายพรานคนอื่นฟัง ในที่สุดก็เล่าเรื่องความ
งามสีกาลอยไปถึงท้าวราพณาสูร

ท้าวราพณาสูรบังเกิดความรักพิชิตในนาง เป็นกำลัง สั่งให้ขุนชีวิตาแต่งสำเภาก็
ไปสืบตามตามเกาะต่าง ๆ บางแห่งนางมีเชื้อแปลงเป็นสีกาลอมล่อ แต่ท้าวราพณาสูรทัน ในที่สุด
ก็ไปถึงเกาะที่สีกาลอยอยู่ เมื่อพบฤๅษีก็เอ่ยปากขอสีกาลอย ฤๅษีบอกว่าถ้ายกธนูชื่อ มะธิมะสีโคกจะ
ยกนางให้

ท้าวราพณาสูรไม่สามารถยกธนูหนักโกกหนึ่งได้ ก็ขอลองฤๅษีกับพระฤๅษี แต่แพ้ทุก
ครั้ง ในที่สุดฤๅษีจึงเนรมิตนางสุคโทให้ มีรูปโฉมเหมือนสีกาลอยทุกประการ เนื้อหนังของนางเป็น
รากไม้ หากใครเจ็บป่วย ถ้าได้คัมภีร์ว่านจากตัวนางก็จะหาย

ขณะที่ท้าวราพณาสูรนางสุคโทกลับ ได้ผ่านปราสาทของสีกาลอย สีกาลอยและบริวารเห็น
ท้าวราพณาสูรก็ใจวิ่งลงสระแล้วไปแอบใต้ใบบัว ท้าวราพณาสูรสังเกตเห็นรอยเท้าสั้นสุดที่สระบัว
ก็เนรมิตแขนใหญ่โตะช้อนนางทั้งหมดไว้ แต่ฤๅษีมาห้ามไว้ทัน ท้าวราพณาสูรจึงได้แต่นางสุคโทไป

ก่อนนางสุคโทออกอุกเถื่อนละคน ภายใน 9 เดือน ท้าวราพณาสูรจึงได้โอรส 9 องค์
ล้วนมีฤๅษีภาพมาก

พระรามยกศร

ข่าวเรื่องความงามสีดา ไปถึงพระราม พระรามจึงชวนพระลักษมณ์ข้ามฉัตรไป
ไปยังเกาะของสีดา ครั้นแจ้งความประสงค์กับพระฤๅษี พระฤๅษีให้ลงยกธนูมะหิมะสี
พระรามสามารถยกได้ พระฤๅษีจึงบอกให้พระรามรออยู่ก่อน จะไปเอาน้ำวิเศษที่สระอินคาค
มาอภิเษกให้

ครั้นพระฤๅษีไปแล้ว พระรามก็เข้าไปในปราสาทเห็นนาง 10 คน หน้าตาเหมือน
กันหมด นางคอมแนะนำให้นาง เนรมิตจะไม่กะพริบตา พระรามจึงทราบว่านางใดคือสีดา
จากนั้นพระรามชวนนางไปเมืองจันทบุรีศรีสัตตนาค สีดาตกลงจะไปด้วย พอฤๅษีกลับมา จึง
ทำพิธีอภิเษกพระรามกับสีดา ทั้ง 3 กษัตริย์ลาพระฤๅษีแล้วข้ามฉัตรกลับมา

ตามทวาร

กล่าวถึงทวารภาพเพ่งจักขุญาณเห็นพระลักษมณ์พระรามพาสีดาไป ก็ขออนุญาตนาง
จันทาและนางสุทโธไปตามสีดา ครั้นตามไปทันก็เนรมิตฝูงหมัดเข้ากัดพระราม ข้ามฉัตรก็
ก็กัดหมัดปลิวไปสิ้น ทวารภาพเนรมิตเถาวัลย์พันมา พันพระราม แต่ข้ามฉัตรก็ทำลายได้
ทวารภาพยังรังความต่อไปเนรมิตเหา เหม่ ทาก ปลิง แมลงหวี่ แมลงวัน ผึ้ง นกกระจิบ
นกระจาย ข้ามฉัตรก็ปราบไล่ทุกครึ่ง

ในที่ลุดทวารภาพเนรมิตกวางคำล่อสีดา พระรามทราบว่าเป็นทวารปลอมแต่ทน
การรบเร้าของสีดาไม่ได้ จึงข้ามฉัตรออกตามไป พระรามแผลงศรไปถูกทวาร กวาง
ร้องเป็นเสียงพระราม สีดาสั่งให้พระลักษมณ์ออกไปดู พระลักษมณ์จำใจต้องไป แต่ก่อนไปได้
ฝากนางไว้กับแม่ชรี ทวารภาพได้โอกาสก็เข้ามาชวนสีดาไปอยู่ด้วยกัน ครั้นนางไม่ยอมก็
ตรงเข้าอุม แต่อุมไม่ขึ้น จึงเนรมิตแท่งหินรูปคนให้อุมนาง แต่อุมไม่ขึ้น ครั้นพระรามทราบ
ว่าพระลักษมณ์ฝากนางไว้กับแม่ชรีก็ตำหนิเพราะนางไม่โชคน แม่ชรีได้ยินจึงปล่อยสีดา แท่งหิน
รูปคนจึงอุมสีดาไปได้

ท้าวราชนาสุวรรณพบพญาครุฑ

พญาครุฑซึ่งเป็นสหายพระรามเห็นท้าวราชนาสุวรรณก็กางปีกกว้างใหญ่มัน
 แสงอาทิตย์ ท้าวราชนาสุวรรณใจนี้คิดว่าพระรามตามมา สั่งให้หินรูปคนเหาะหนีไป แต่รูปหินไป
 ไม่ถูกเพราะมีปีกไปหมด พญาครุฑมันก็ให้ท้าวราชนาสุวรรณเดินสี่คามิฉะนั้นจะฆ่า แล้วบอกว่าไม่มีอะไร
 ฆ่าตนได้นอกจากแหวนที่นิ้วสี่คา ท้าวราชนาสุวรรณจึงถอดแหวนสี่คาขว้างถูกปีกหักตกลงดิน แสงสว่าง
 ก็กลับคืนมา ท้าวราชนาสุวรรณรีบกลับไปลงกา สั่งให้ขุนสีวาหะเนรมิตปราสาทนอกเมืองให้นางอยู่
 เพราะถ้าให้อยู่ในวัง กลัวว่าไฟจะไหม้ควยเหตุที่เคยเข้าใกล้ตัวนางแล้วร้อนไปหมด

พระรามกลายเป็นลิง

ท้าวพระลักษมณ์พระรามซึ่งมาแต่เกาะตามไป พบพญาครุฑมากเจ็บมาก พระรามก็
 เสกเป่าให้หายเป็นปกติ แล้วติดตามหาสี่คาต่อไป

ทั้งสองเดินทางมาถึงต้นนิโครธ ผู้ใดกินผลที่กิ่งตะวันออกจะกลายเป็นลิง ที่กิ่ง
 ใต้เป็นนกเจ้า ที่กิ่งตะวันตกเป็นนกยาง ที่กิ่งเหนือเป็นนกเบญจพรรณ ที่กิ่งยอดจะกลับเป็น
 คน พระรามเห็นผลไม้หล่นอยู่โคนต้นก็เก็บกิน ผลนั้นมาจากกิ่งตะวันออก พระรามจึงกลายเป็น
 ลิงตัวใหญ่ พระลักษมณ์เห็นก็เศร้าโศกมาก แต่มาแต่เกาะปลอมว่า เป็นลิงเสียก็แล้วจะได้คลาย
 โศก ถ้าเป็นคนคงออกแตกตายเพราะคะนองหาสี่คา

กำเนิดสังคิมพะสีจันทร์

พระรัศมีเสียดูกล

กำเนิดหุนละมาน

ทรพีฆ่าพ่อ

คำเนนความเหมือนพระลัก-พระลाम¹

¹ ฎุ วิทยานิพนธ์ หน้า 67-69.

ทรัพย์สินกับสังคิม

เมื่อทรัพย์สินพอใจก็มีความกำหนัดมาก เทียวท่าเหวการบ ในที่สุดไปทำท้าวสังคิม พลิจันทร นางกคคะราช ผู้เป็นเมียท้าวสังคิมคลังห้องแกชอไปช่วยรบด้วย ทรัพย์สินแก่งเขาไปถูก นางกคคะราช ลูกแฝดของนางจึงแยกออกจากห้อง นางคว่าถูกทั้งสองแล้วเหาะไป ท้าวสังคิม บอกทรัพย์สินว่าจะพาเมียไปส่งก่อน

ท้าวสังคิมและพลิจันทรกลับมาสู้กับทรัพย์สินกันไม่แพ้กัน ทรัพย์สินชวนไปสู้ใน ถ้ำ ท้าวสังคิมให้พลิจันทรเฝ้าปากถ้ำ คอยดูถ้ำเลือกใส่ให้ปิดปากถ้ำ ท้าวสังคิมสู้กับทรัพย์สิน สามารถเอาความพันคอทรัพย์สินได้

พลิจันทรเห็นเลือกใส่จึงรีบปิดปากถ้ำ แล้วกลับไปบอกนางกคคะราชว่าคนจะ ครองราชย์แทนรวมทั้งครองตัวนางด้วย แต่นางกคคะราชไม่เชื่อจึงไปดูที่ถ้ำด้วยตนเอง พอที่ท้าวสังคิมเอาหัวทรัพย์สินพาดหน้าถ้ำออกมาได้ ครั้นกลับไปเมืองเห็นพลิจันทรกำลังว่า ราชการอยู่ก็กระโจนเข้าไปพัน พลิจันทรจึงรีบเหาะทยานข้ามไปถึงเกาะที่พระรามอาศัย อยู่

พระรามพบหุนละมาน

กล่าวถึงพระราม เมื่อใช้กรรมหมดแล้วก็กลายเป็นคนตามเดิม ฝ่ายนางแพงสี เศร้าใจมากเพราะตนยังเป็นลิง พระรามจึงให้ม้านตีกายไปเก็บผลไม้โครมมาให้แพงสี แพงสี กลับเป็นคน ส่วนหุนละมานเห็นแม่กินผลไม้แล้วเป็นคนจึงหยิบกินบ้าง แต่ด้วยเหตุที่ยังไม่หมด กรรม จึงยังเป็นลิงต่อไป

พระรามฆ่าสังคิม

พระรามพระลักษมณ์และม้านตีกายเดินทางมาถึงห้วยแห่งหนึ่ง พระลักษมณ์ลงไป อามน้ำในห้วยใกล้คันคาว จึงเดินไปจนถึงต้นน้ำเห็นพลิจันทรนั่งร้องไห้อยู่ พลิจันทรเล่า เรื่องให้ฟังและขอร้องไห้พากลับเมือง

ครั้นท้าวสังคิมเห็นพลจันทริกทรงเข้าพัน ทั้งสองจึงสู้กัน นางกคคะราชช่วยสามี่พัน พลจันทร แต่นางโค่นปลายคาบของพลจันทรที่มตา ถ่าจึงบอกทั้ง 2 ข้าง ท้าวสังคิมเห็นดังนั้น ยิงโมโหกระโจนเข้าพันพลจันทร

พลจันทรหนีไปหาพระรามแล้วบอกว่าที่พระรามไม่ช่วย พระรามแย้งว่าสังคิมพลจันทร เหมือนกันจนแยกไม่ออก พลจันทรเอาผ้าขาวคาดหัว สังคิมก็ทำตาม พลจันทรนุ่งผ้าแดง สังคิมก็ทำตาม ในที่สุดพลจันทรเอาปูนแดงแต้มผ้าเท้า สังคิมไม่รู้กล พระรามจึงแฉลงศรธนูสังคิมได้

สังคิมบอกว่าพระราม พระรามรับจะช่วยไม่ให้ตาย แต่จะต้องมีแผลขนาดเม็กข้าวเปลือกปรากฏอยู่ ท้าวสังคิมไม่ยอม พระรามลดขนาดแผลเหลือเท่าเม็กคิงา เท่าเส้นผม และเส้นผมผ่าเจ็กเดียว สังคิมก็ยังไมยอมบอกว่าถ้ามีรอยแผลขอลายก็ถือว่า พระรามจึงให้พระลักษณ แฉลงศรยิงสังคิม พระอาทิตย์รับวิญญาณสังคิมไปไว้ในวิมาน

เรื่องนนทิกษ

กล่าวถึงนนทิกษณูเฝ้าประตูที่อยู่ของพญาไอศวรร นนทิกษมีนิ้วเพชร ชักใคร่นั้นตาย จึงเป็นที่เกรงกลัวของทุกคน จากุโลกบาลจึงประชุมกันหาคนไปข่านนทิกษ นางทิพโสตกถูกพญาคนธรรพรับอาสา นางทิพโสตกไปข่านนทิกษ นนทิกษหลงรักนาง นางจึงยื่นข้อแม้ว่าถ้า นนทิกษว่าตามคนใดทุกท่าจะยอมเป็นเมีย นนทิกษยอมว่าตาม เมื่อถึงท่าข้อมือไปที่ศีรษะ นนทิกษก็ตาย

นางทิพโสตกเข้าไปทูลพญาไอศวรรว่าคนท่าสำเร็จ พญาไอศวรรอยากดูการพ้อนรำของนางทิพโสตก ครั้นนางรำรำให้ดู น้ำพิชของพญาไอศวรรหลั่งออกมาไม่ขาดสาย นางทิพโสตกเอาครุมารับได้หาบหนึ่งแล้ว เหวะไปในชมพูทวีป เห็นนางกคคะราชนอนอยู่ใต้คณมะเกื้อจึง เทพิชนั้นลงไปในปากนาง แล้วเล่าให้ฟังว่า สังคิมถูกพระรามฆ่าตายแล้ว

นางกคคะราชเสียใจมาก เเมื่อพระรามออกเดินป่ามาพบนาง ช่วยรักษานางจน ทาหายก็ นางเห็นว่าพระรามมีฤทธิ์เดช อยากมีลูกกับพระราม นางจึงเป็นเมียพระราม ต่อมา มีลูกชื่อ ท้าวขวัญเทหาฟ้า

หุนละมานและขวัญ เท้าฟ้าลองก็พระฤาษี

พระรามต้องการหาผู้ไปสืบข่าวสีกายังมีชีวิตอยู่หรือไม่ พลีจันทร์จึงป่าวประกาศหาผู้อาสา ในที่สุดไปพบท้าวขวัญเท้าฟ้ากับนางกตกระราช

พระรามให้หุนละมานและขวัญเท้าฟ้าไปลงกา หุนละมานบอกว่าไม่รู้จักรูปร่างหน้าตาสีกา พระรามจึงให้หุนละมานไล่แหวนแก้วของสีกา แล้วบอกว่าถ้านางใดเห็นแหวนแล้วร้องไห้ นางนั้นคือสีกา

ท้าวทั้งสองเหาะไปทางทิศลงกา ถึงเกาะแห่งหนึ่งกลงไปหาฤาษี ทั้งสองเอาไม้เคาะประตูอาศรม ครั้นฤาษีถามว่าใคร ก็ไม่ตอบ ฤาษีจึงลืมหูลืมตาขึ้น ยังเกิดไฟไหม้ท้าวทั้งสองเหลือแต่เลือดคอกที่ประตู ฤาษีเลยถมน้ำลายใส่ ท้าวทั้งสองจึงกลับมีชีวิตตามเดิม ท้าวทั้งสองถามทางไปลงกา ฤาษีบอกว่าเกาะนี้ห่างจากลงกา 7 วัน แล้วชวนให้พักผ่อนด้วยกันคืนหนึ่งก่อน

การลองก็พระฤาษี เหมือนกับพระลัก-พระลาม¹

ถวายแหวน

ท้าวทั้งสองจำแลงกายเป็นชายหนุ่มรูปงามเข้าไปเฝ้าสาวลงกา แต่ไม่พบสีกา วันหนึ่งไคยีนสาวใช้นางสีกา 2 คนคุยกันว่า รู้สึกแปลกๆแปลกๆนักที่ตองมาเฝ้าสีกาอยู่ในปราสาทนอกเมืองเช่นนี้ ท้าวทั้งสองตามสาวใช้ 2 นางไป แล้วผูกจาเกี่ยวนาง สีกาไคยีนเสียงคนพูดคุยกันจึงออกมาดู ครั้นเห็นแหวนที่นิ้วหุนละมาน ก็ถามว่าไคยีนมาจากไหน หุนละมานตอบว่า เป็นแหวนของพ่อ คือ พญารามราช พ่อใช้ให้มาทูลว่าแม่ยังอยู่หรือไม่ ถ้ายังอยู่จะยกกองทัพมารับ จากนั้นก็ถ่านางกลับไป

¹ ภู วิทยานิพนธ์ หน้า 71.

บุญชมท้าวราชนและนางจันทา

หุนละมานและขวัญเท่าฟ้าเที่ยวลงกาต่อไปอีก 7 วัน 7 คืน จึงไปที่คุ้มพญาราชนาสรวร
สะกดท้าวราชน และนางจันทาให้หลับ แล้วจำแลงตัวเป็นแมลงวันหัวเขียว บินเข้าไปบุญชมท้าว
ราชนกับนางจันทาไว้แน่น หุนละมานเขียนคำสาปไว้ว่า นางจันทาคองเขคศิระชะท้าวราชน
3 ที่ ผมจึงจะหลุดจากกันแล้วกระซอกหมอนหุนศิระชะท้าวราชน ท้าวราชนจึงตื่น สองคนถึงผม
กันไปมา ในที่สุดเห็นหนังสือสาป เมื่อนางจันทาทำตามที่หุนละมานบอก ญาณวิเศษหุทธิพิภย์ คาถิพิภย์
ของท้าวราชนก็เลื่อมสิ้น

พทหางและเผาองกา

หุนละมานและขวัญเท่าฟ้าชกทางขึ้นเป็นแท่นสูงเทียมท้าวราชน ท้าวราชนให้ทหาร
จับลิงทั้ง 2 แด่ลิงทั้ง 2 เนมิตลิงอีกมากมาย เข้าปลุกปล้ำลูกสาวท้าวราชน ในที่สุดท้าวพิภย์
และอินทสีเนมิตขว้างมาจับลิงสองพี่น้องได้ แม้จะเอาใส่กรอกค่า เอาดอกคามแหงก็ไม่สามารถ
ทำอันตรายได้ ลิงทั้งสองจึงบอกให้เอาผ้าชุบน้ำมันมาพันตัวแล้วจุกไฟเผา ครั้นเหล่าทหารทำ
คาม ทั้งสองก็กระโดดไปทั่วปราสาท ทั่วลงกาแล้วเหาะไปหาพระรามให้ช่วยดับไฟที่หาง
พระรามบอกว่าไฟไหม้ที่เมืองโค ให้เอาน้ำในเมืองนั้นดับไฟ ทั้งสองจึงเหาะไปหาสีดา สีดา
เทน้ำในคณโทรคหาง ไฟจึงมอด

แผนที่จากทองปลาอานนท์

พระรามปรึกษากับคนสนิททั้งหลายถึงวิธีข้ามมหาสมุทรไปลงกา ม้ามณีถามออกความ
เห็นว่าจะต้องทราบว่าน้ำคอนโคกดินพอกที่จะเดินข้ามไปได้ พระรามจึงให้หุนละมานและขวัญเท่าฟ้า
ไปสืบ

ทั้งสองถามเทพธิดา นางไม้ ต่างก็ไม่ทราบ ครั้นไปถามฤาษีจอมปลวก ฤาษีบอก
ให้ไปถามฤาษีที่เข้าถานนานจนหินงอกคลุมทั้งตัว หุนละมานค่อยหินพังแล้วถามฤาษี ฤาษีไม่ทราบ
ทางน้ำขึ้น แต่บอกว่ามีคัมภีร์เล่มหนึ่งที่มอกหางไปลงกาอยู่ในทองปลาอานนท์

ทั้งสองลงไปก้นทะเลพบปลาอานนท์ตัวใหญ่เท่าภูเขา ก็เข้าไปในปากปลา จุกไฟส่อง
หาคัมภีร์ ครั้นพบแล้วจึงนำไปถวายพระราม

ส่งสาส์นส่งบศีก

พระรามแดงศรไปบอกท้าวราพณ์ว่าถ้าไม่ส่งสีาคินจะยกกองทัพมารบ ท้าวราพณ์
ปฏิเสธที่จะส่งสีาคิน

ท้าวราพณ์ประชุมเสนา

ท้าวราพณ์ขอความเห็นที่ประชุมเกี่ยวกับเรื่องพระรามสีาค ท้าวพิภพ ท้าวอินทรี
และท้าวเชษฐกุมาร เสนอให้ส่งสีาคิน มิฉะนั้นจะต้องเสียญาติวงศ์ทั้งหมดในสงครามครั้งนี้
กุมารทั้งเก้าถูกนางสุกโทและเสนานอื่น ๆ บอกว่า ข้าศึกยังไม่ทันมา ถ้าส่งนางกลับไป ก็
จะถูกทหารากลัวตายให้ลองกำลังก่อน

ท้าวราพณ์จึงจับท้าวพิภพ อินทรี และเชษฐกุมาร ขว้างไปนอกดงกา ทั้งสามจึงเข้าไป
ขอพึ่งพระราม

ชีวหาแลบลิ่นเป็นสะพาน

ขุนชีวหาอาสาท้าวราพณ์ แสกลิ่นใหญ่ยาว เป็นสะพานเชื่อมลงกากับชมพูทวีป

กล่าวฝ่ายพระรามได้เรียกลูกชายอันเกิดจากชายทั้งหลาย (ในพระรามชาดก
บันทึก) นางกคทะราชนำท้าวชาคะพญาและท้าวกัณหพญา กุมารแฝดซึ่ง เป็นลูกท้าวสังคิมมา
ช่วย พระรามจึงจัดขบวนทัพแล้วยกพลไปชายฝั่ง

ท้าวสีพันอง (หุนละมาน ชวัญเท่าฟ้า ชาคะพญา และกัณหพญา) ขึ้นสะพาน
ก็พาทหารขึ้นสะพาน ขุนชีวหารู้ดีว่ามีทหารเดินอยู่บนลื่นคนจึงพลิกกลิ้ง พวกเหล่าทหารก็ร่วง
ตกทะเล ท้าวสีพันอง เนรมิตฝ่ามือใหญ่ชอนทหารขึ้นจากน้ำ

ท้าวสีพันองแปลง เป็นแปลงวันหัว เขียวบินไปฝั่งลงกา เห็นขุนชีวหานั่งอาปากแลบลิ่น
เป็นสะพาน ก็พร้อมใจกันถีบโคนลื่นชาก ขุนชีวหารับความหาลื่นมากอย่างแถม หุนละมานถีบ
โคนลื่นซ้ำอีก ชวัญเท่าฟ้ารับคว่ำลื่นที่ชากพุ่งไปในมหาสมุทร ขุนชีวหาหาลื่นต่อไม่ได้จึงสิ้นใจตาย

ท้าวสีพันอง กับธิดาพญานาค

ท้าวสีพันองไปสืบทางน้ำกันแล้วพบว่ามือผู้จริง แต่การดูย่น้ำไปจะทำให้ไพร่พลเมื่อย
ลา จึงอาสาขอสร้างสะพานข้ามมหาสมุทร

กล่าวถึงลูกสาวพญานาคปัทมาศ 4 คน พาบริวารมาเล่นบริเวณสะพานหิน ด้วย
ความสนุกจึงพากันเล่นทำให้สะพานขาดกลาง ท้าวสีพันอง เห็นสะพานขาดกลางก็ลงไปดูใต้น้ำ
จึงตำหนินางทั้ง 4 แต่ในที่สุดก็ได้ธิดาพญานาคทั้ง 4 เป็นชายา และต่างก็มีลูกชายด้วยกัน

นางลอย

ขุนเมืองจันทรอาสาท้าวราชนเสกถนบกด้วยเป็นรูปสีกา แล้วให้คนป่าวประกาศว่า
สีกากลับใจตายแล้ว ขุนเมืองจันทรเสกให้คนถนบกด้วยลอยไปตกที่ค่ายพระราม หุนละมานและ
ขวัญเห่าฟ้าเห็นก็อุ้มไปให้พระรามดู พระรามรำไให้จนสลบไป ท้าวเชษฐกุมารเห็นทอนถนบก
เสกก็บอกว่าไม่ใช่สีกา แต่เป็นอุบายของขุนเมืองจันทร แล้วท้าวเชษฐกุมารก็เล่าถึงความ
สามารถของ เสนาแต่ละคนตลอดจนวิธีแก้

ศึกท้าวราชนกับท้าวพระราม

ท้าวราชนสั่งให้ขุนเสนาทั้งหลายนำทหารออกไปรบ

1. ขุนเมืองซ้าย เนรมิตฝนไฟไปตกที่ค่ายพระราม พระรามให้หุนละมานออกไป
ปราบ หุนละมานจับขุนเมืองซ้ายฟาดฟันตาย

2. ขุนเมืองขวา เนรมิตไม้ธนูเป็นคันตาลล้อมค่าย ขวัญเห่าฟ้าเนรมิตมือใหญ่ช่วย
ขุนเมืองขวา

3. ขุนเมืองกลางเสกไม้เถาเป็นงู ท้าวชาตะพญาแปลงเป็นพญาครุฑจับงูกินหมด
ส่วนนางกตกระราชจัดการฆ่าขุนเมืองกลาง

4. ขุนเมืองจันทร เสกถนบกเป็นสีกาวิ่งเข้าไปหาพิชิตจันทร ท้าวกัณหาดจึงเนรมิตร
รูปพระรามวิ่งไปจับรูปสีกาขวางข้ามหัวขุนเมืองจันทร มนต์ของขุนเมืองจันทรจึงเสื่อม ท้าวชาตะ-
พญา และท้าวกัณหาดจึงฆ่าขุนเมืองจันทรได้

พระรามถูกลักไปบาคาล

กล่าวถึงพญานาคบัณฑิตะดุมไคยีนเสียงศรีคลังนั้น นึกว่าจะมาบุกเกาะของคน จึงคิดจะขโมยตัวนายทัพ พญานาครายมนครกำบังตัวเข้าไปกลางค่าย แล้วจับพระรามไปขังคอกเหล็กใต้บาคาล แล้วบอกให้คนไปเอาน้ำพิฆมาให้พระรามกิน

ฝ่ายนางกคระราชกับนางแพงสีทันชนไม่เห็นพระรามก็ตกใจ ท้าวพิฆจึงบอกว่า พญาบัณฑิตะดุมมาลักเอาไป จึงตกลงให้ท้าวสีพันองไปตาม ท้าวพิฆบอกให้ไปหาสระบัวทางทิศตะวันตก เค็ดกานบัวคอกที่ใหญ่ที่สุด แล้วลงไปตามรากานบัวนั้น ท้าวสีพันองลงไปถึงบาคาล เห็นชาย 2 คน หิวน้ำมาถามดูไค้ความว่าจะเอาไปให้พระรามกิน ท้าวสีพันองจับชายคนนั้น ขยี้ควยฝ่ามือ แล้วแปลงตัวเป็นแมลงวันหิวเขียวตามหาพระราม

ท้าวสีพันองพบพระรามถูกขังในคอกเหล็ก หุ่นละมานทำลายคอกเหล็กแล้วเสกให้คอกเหล็กไปครอบพญาบัณฑิตะดุม พญาบัณฑิตะดุมตะโกนให้คนช่วย กุมาร 4 คน (ลูกของท้าว 4 พันองกับธิดาพญานาค) ช่วยยกคอกเหล็กปล่อยพญาบัณฑิตะดุม ท้าวสีพันองกับกุมารทั้ง 4 จึงรบกัน กุมารแผลงศรกลายเป็นข้าวตอกคอกไม้ ท้าวทั้ง 4 แผลงศรเป็นขนมนมเนย เมื่อชกถามไค้ความว่าเป็นพ่อลูกกันก็ใจ

สงครามครั้งที่ 2

ท้าวราพณ์แต่งให้กุมารทั้ง เก้าลูกนางสุกโท เป็นแม่ทัพ ฝ่ายพระรามก็จัดกุมารของ ตนอันเกิดจากชายาทั้งหลายเป็นแม่ทัพ กุมารทั้ง เก้าต่างได้รับบาดเจ็บ จึงดอยทัพกลับลงกา

ท้าวราพณ์ และองคค

ท้าวราพณ์เนรมิตตัวเองให้สูงใหญ่เท่าเขาภูคนธร ดวงตามีประกายแก่กล้าเหมือน ดวงอาทิตย์ ทหารในค่ายพระรามนึกว่าพระอาทิตย์ขึ้น 3 ดวง ท้าวจองคคเนรมิตตัวให้สูงใหญ่เท่าท้าวราพณ์ แล้วให้พระรามขี่ม้าไปแผลงศรไลท้าวราพณ์ ท้าวราพณ์ดอยทัพกลับลงกา

กุมารทั้ง เก้าลูกนางสุกโทเสียชีวิต

ท้าวราพณ์และกุมารทั้ง เก้าตั้งทัพออกมารบอีก ทุกครั้งที่กุมารทั้ง เก้าถูกอาวุธจะกลับ

ไปเลียเนื้อตัวของแม่ (นางสุคติ) แล้วก็หายเป็นปกติทุกครั้ง ท้าวหุนละมานแปลกใจที่กุมาร
ทั้งเก้าไม่ตาย ท้าวเชษฐกุมารจึงบอกความลับเรื่องนางสุคติ ท้าวหุนละมานจึงเสกขณอักษ
หุ จมูก และฟันป้องกันไม่ให้วานยาไหลออกจากตัวนาง จากนั้นพุ่งหอกไปยังกุมารทั้งเก้า
กุมารทั้งเก้า ถลันไปเลียอวัยวะแม่แต่คนน้ำไม่ได้ จึงถึงแก่ความตาย

โมกษศักดิ์

ท้าวราชนทั้งโกรธและเสียใจ เหลือตัวคนเดียว จึงฉวยธนูโมกษศักดิ์แล้วแผลง
ไปถูกพระราม ท้าวหุนละมานเหาะไปเขาคันธมาทน์แล้วเรียกหาสมุนไพร่ สมุนไพร่ขานรับ
กันทุกคน ท้าวหุนละมานจึงหอบภูเขาไปทิ้งดูให้ท้าวเชษฐกุมาร เก็บเฉพาะตัวยาค จากนั้นรีบไป
หาโคอุสุภราชขอมูลโค อุสุภราชบอกว่าอีกเจ็ดวันค่อยมาเอา หุนละมานจึงตรงเข้าเคนทอง
จึงได้มูลโคไปให้เชษฐกุมาร หุนละมานเห็นว่าพระอาทิตย์กำลังจะตก จึงแหวะไปบอกพระอาทิตย์
ให้หยุดก่อน ครั้นพระอาทิตย์ไม่ยอมก็จับท้ายรถพระอาทิตย์ขว้างกลับไปทางทิศตะวันออก แล้ว
หุนละมานก็ดำไปกลางสมุทร ไปขอมุมหอมของพญานาค ครั้นได้ตัวยาครบท้าวเชษฐกุมารก็
ปรุงยารักษาพระรามได้

เมื่อพระรามหายแล้ว ก็ถามว่าทำไมพระอาทิตย์ไม่ขึ้นสักที เมื่อทราบเรื่องจึงบอกให้
โกแก่ให้เชิญพระอาทิตย์ โกแก่ในชมพูทวีปก็มาร่วมกันขึ้นเรียกพระอาทิตย์ พระอาทิตย์
เอ็นดูโกแก่ จึงปรากฏภายในท้องฟ้าอีกครั้ง

ท้าวราชนลม

ท้าวเชษฐกุมารบอกว่า ท้าวราชนจะตายก็ต่อเมื่อถูกธนูแก้ววิเชียรเพชร พระรามจึง
สั่งให้หุนละมานไปเอาหุนละมานไคลง ไปทางกานคอกบัวไปเมืองบิตตะลุม พบยักษยีนรักษาธนู
แก้วอยู่ จึงแปลงเป็นแมลงไปในหีบคอยักษ์ ยักษ์ทนเจ็บไม่ได้จึงยอมให้ธนูแก่หุนละมาน

ฝ่ายท้าวราชนกลับไปปราสาท พบนางจันทาก้อชอลาตาย นางจันทาบอกให้คืนสีดา
ท้าวราชนไม่ยอม วันรุ่งขึ้นออกรบกับพระรามอีก พระรามยิงท้าวราชนด้วยเป็นแก้ววิเชียรเพชร

ท้าวราพณ์จึงตาย

พระรามสร้างเมือง

หลังจากจัดการให้ท้าวพิเภกครองลงกา และแบ่งสเนหิพรพลงของท้าวราพณ์ให้
พะดีจันทร์แล้ว พระรามจึงเดินทางกลับเมือง พระรามสั่งมามณีกาบว่าเห็นที่ใดเหมาะจะ
สร้างเมือง ให้เนรมิตเมืองขึ้นที่นั่น

ครั้นพบป่าเค็รยารันตี ก็ให้มามณีกาบเนรมิตเมือง ให้ชื่อว่าพิษณุโลก ถัดจากนั้นไป
พันวาเนรมิตเมืองนครสวรรค์

เทวดาคนหนึ่งมาบอกพระรามให้ไล่อักษณนทีออกไปแล้วสร้างเมืองบริเวณที่อยู่ของ
อักษณนที พระรามแกลงศรดูยักษ์ทะลุออกไปตกที่แม่น้ำ จึงเรียกแม่น้ำสัก บริเวณที่แกลงศร
เรียกชยันต บริเวณที่อักษณนทีตาย เรียก คอยนนทีราช

ต่อมาพระรามให้มามณีกาบเนรมิตกรุงศรีอยุธยา นครราชสีมา ทิมาข พุทไธสง
ให้กุมารองคคาง ๆ ครองเมือง แล้วพระรามกลับไปครองจันทบุรีศรีสัตตนาค

หุนละมานกลับเป็นคน

เมื่อกลับถึงเมือง พระรามให้มามณีกาบไปแก้ผลไม้มันนิโคธมาให้หุนละมาน
กิน หุนละมานก็กลับกลายเป็นหนุ่มน้อยรูปงาม ตอนนี้มีคำอธิบายว่า ที่ต้องเกิดเป็นลิง เพราะ
ชาติก่อนเคยคะนองเอาผลไม้มันนิโคธวางทิ้ง ครั้นอายุ 15 ปี นึกถึงบาปที่ก่อไว้ จึงเอาผ้าชุบ
น้ำมันพันตัวแล้วจุดไฟเผาตัวเอง เติมนุชาพระมหาธาตุเจ้ากรุงบ ้วยกรรมอันนี้จึงสามารถกลับ
เป็นคนได้อีกครั้งหนึ่ง

สีดาว่ากรูบ

นางสนมพระรามอยากเห็นรูปท้าวราพณ์จึงขอให้สีดาเขียนให้ดู ครั้นพระรามกลับ
จากวาระชากรเข้ามาในปราสาท นางสนมก็ขอมรูปไว้ใต้เตียง พอพระรามนั่งบนเตียงมีเสียงดัง
ขึ้นว่า เราก็กษัตริย์ทานกษัตริย์ โฉนจึงมานั่งทับหัวเรา พระรามคนใดตั้งพบรูปท้าวราพณ์คิดว่า

สีดาเป็นชู้กับท้าวราชน จึงสั่งให้พระลักษมณ์เอาไปฆ่า

พระบุตรพระศุภ

เมื่อพระรามสั่งประหารสีดา พระลักษมณ์ให้มานตีกำพาสีดาไปส่งญาติผู้เลี้ยงนาง มา ครั้นถึงวันอังคาร เพ็ญเดือนหก นางคลอคลุกชาย ให้ชื่อว่าท้าวพระบุตร อายุ 3 ขวบ เรียนศิลปศาสตร์จบ คราวหนึ่งไปเล่นโกลจนค่ายังไม่กลับ สีดาคิดถึงลูกมาก ฤๅษีจึงเสก ท่อนไม้ให้เป็นรูปท้าวพระบุตรให้สีดาดูต่างหน้า ครั้นท้าวพระบุตรกลับมาเห็นท่อนไม้รูปตนก็ ขอให้เสกเป็นคนจริง ๆ กุมารเสกจึงโคธชื่อว่า พระศุภ

พระบุตรโตขึ้นตามถึงพ่อ ได้ความว่าอยู่เมืองจันทบุรีศรีสัตตนาคจึงพาแม่เหาะไป เมืองนั้น ไปอาศัยอยู่กับชาวบ้าน ตอนเช้าแม่ลูกที่พระบุตรไปอาศัยอยู่ ออกไปขายผักในตลาด พระบุตรก็ตามไปค้าขาย

กล่าวถึงหุนละมานออกมาเก็บภาษีผัก ท้าวพระบุตรไม่ยอมเสียให้ จึงรบกัน พระบุตร บิงหุนละมานปลิวไปตกที่ปราสาทพระราม พระรามส่งพระลักษมณ์ออกมาถึงตกจากม้า พระรามต้องออกมาดูเอง ต่างฝ่ายต่างแผลงศรมากระหน่ำกัน เป็นประกายไฟแล้วลูกศรก็ย้อน กลับเข้าแล่งตน พระรามจึงถามประวัติพระบุตร สีดาจึงตอบแทนว่าเป็นลูกตน และตนเป็นเมีย พระราม ในที่สุดพระรามและสีดาก็คืนดีกัน

ตอนจบ

ประชุมชาคก

อานิสงกัพระรามชาคก

2.3 หรมาน

หรมานเป็นรามเกียรติ์ของทางลานนาอีกส่วนหนึ่ง ฉับที่ไคมานี้เป็นของวัด มหาธาตุ จังหวัดลำพูน มีความยาว 2 ๒๒๒ กงจะเนื่องด้วยเหตุที่หรมานมีบทบาทเด่นตลอด เรื่อง จึงเรียกชื่อ นิทานพระรามส่วนนี้ว่า หรมาน

โครงร่างของตอนต่าง ๆ

การเริ่มเรื่อง

กล่าวถึงพรหมคนหนึ่งชื่อ ตปรโมสวร กรองเมืองพาราณสี มีลูก 3 คน คือ ๓ภคฤๅษะ วิรุพหะ และวิรุบั๊กชะ เมื่อกุมารทั้ง 3 อายุ 16 ปี ตปรโมสวรจึงมีบัญชาให้ลูกพาบริวารออกไปสร้างเมืองอยู่ใหม่ ให้วิรุพหะไปกรองลงกา วิรุบั๊กชะครองกรุงกุรุภคฤๅษะ ส่วน๓ภคฤๅษะให้อยู่พาราณสี

พระยา๓ภคฤๅษะ มีลูกชาย 2 คน คือ พาสีกับสุครีพ และมีลูกสาว ชื่อ กาสีราชธิดา

พระยาวิรุพหะ มีลูกชาย 3 คน คือ ราพนาสูร พิเภก และอินทรชิต

พระยาวิรุบั๊กชะ มีลูกชาย 2 คน คือ พระรามราช และพระลักษณะ

ครั้นพระยา๓ภคฤๅษะ พระยาวิรุพหะ และพระยาวิรุบั๊กชะตาย ลูกชายก็ขึ้นครองราชย์แทน

พญาชามเข้าหาสุชาดา

ดำเนินความทำนองเดียวกับ พระรามชาคค¹

กำเนิดลีลา

สุชาดากลางมาเกิดเห็นอักษราพนาสูร พราหมณ์บุโรทิศทำนายว่าเด็กคนนี้จะฆ่าพ่อให้หน้าไปลอยแพ ราพนาสูรให้สร้างแพ แล้วเอากุมารใส่ใส่โกศทองลอยแพไป

พระรามยกศร

ครั้นลีลาอายุ 16 ปี เป็นหญิงที่งามนัก นายพรานป่าไผ่มาเห็นจึงป่าวประกาศความงามของนางจนท้าวพระยาทั้งหลาย 101 คน ต่างก็มาขอลีลา พระรสีคิควิธีจะไม่ให้มีการแก่งแย่งจึงประกาศแก่ท้าวพระยาทั้งหลายว่า ตนมีธนูซึ่งได้จากพระอินทร์ ชื่อสหัสสตามธนู ผู้ใดยกธนูนี้ขึ้นจะยกลีลาให้

¹ดู วิทยานิพนธ์ หน้า 64.

กล่าวถึงพระราม พระลักษมณ์ เวียนศิลปศาสตร์กับพิศาลาโมกข์ที่ตักกลีลาจนจบใคร เพท
ระหว่างที่เกิดทางกลัฏฐุวัฏฐะ เห็นผู้คนชุมนุมกันมากมายที่อาศรมพรหมณี ครั้นได้ความว่าทุก
คนประสงคนางสีดา ทั้งสองเข้าไปหาพระกัศสปรสี เมื่อพระรามมองเห็นไปสบตากับสีดา
ต่างคนก็รักกันทันที

เมื่อลองยศกร พระรามยกได้อย่างง่ายดาย เมื่อแผลงศรก็เกิดเสียงดังสนั่น
ดูจฟ้าร้อง พระรสีจึงยกสีดาให้พระราม

ตามกวาง

ขณะที่พระราม พระลักษมณ์และสีดาเดินทางกลัฏฐุวัฏฐะ พระอินทร์ของการจะ
ช่วยสุชาดาแก่แก่นราพณาสูร จึงแปลงเป็นกวางคว่ำมาล่อสีดา สีดาปรารถนาอยากได้ไว้เล่น
พระรามจึงออกตามให้ ครั้นพระรามหายไปนาน พระลักษมณ์ฝากสีดาไว้กับแม่ชรรณี แล้วออก
ติดตามพระราม

ขณะนั้นราพณาสูรอยู่ดังกาทวีป เสด็จเห็นสีดาขี้อยู่กลางป่าก็เหาะมาอุ้มนาง แต่ไม่
สามารถถึงนางขึ้นได้ ครั้นเมื่อพระรามทราบว่พระลักษมณ์ฝากสีดาไว้กับแม่ชรรณี ก็คำหนึ
พระลักษมณ์ สบประมาทแม่ชรรณี แม่ชรรณีจึงปล่อยนาง ราพณาสูรจึงอุ้มสีดาไปดังกาได้

พระรามพบสุครีพ

ขณะที่พระรามพระลักษมณ์ออกติดตามสีดา ได้พบสุครีพนั่งร้องไห้อยู่ สุครีพเล่า
เรื่องให้พระรามพระลักษมณ์ฟังว่า คนมีพี่น้อง 3 คน ภาริ (พาลี) เอานางกาสิราชธิดา
เป็นอัครมเหสี วันหนึ่งควายทรีเข้ามาถูกรานผู้คนในพาราณสี ตนและภาริประกาศหาผู้
อาสาปราบทรี ปรากฏว่าไม่มีใครรับอาสา นางกาสิราชธิดาซึ่งกำลังท้องแก่ อาสาสู้กับ
ทรีแต่ถูกควายชวิกจนตามอด แล้วควดชวิกแฝกกลางสนาม ชื่อ องคคค และวรายศ

ต่อมาชาวเมืองช่วยกันไล่ควายเข้าไปในถ้ำ ภาริจึงสั่งสุครีพให้เฝ้าหน้าถ้ำแล้ว
ภาริเข้าไปสู้กับทรี สุครีพเห็นเลือดไหลลออกจากถ้ำ เข้าใจว่าภาริตายจึงกลับไปครองเมือง

แต่เมื่อภารีออกจากถ้ำโลกใต้สุกรีพออกจากเมือง สุกรีจึงมานั่งร้องไห้อยู่

กำเนิดทรมาน

เมื่อสุกรีพทราบถึงทุกข์ของพระราม ก็อาสาจะพาหลาน ๆ ของตนออกช่วยติดตามอันมี
องคคด วรยศ และทรมาน เพราะทั้งสามต่างก็มีวิชาอาคมและฤทธิ์เดช

สุกรีพเล่าถึงกำเนิดทรมานว่า ครั้งหนึ่งมียักษ์ชื่อเนท มีนิ้วเพชรเข้าไปขโมยโค ชูนั้น
ต้องตาย นางยักษ์คันธพิที่จึงอาสาต่อเวทคาในการปราบนั้นยักษ์ นางบอกนั้นยักษ์ให้รำตาม
แล้วจะยอมเป็นเมีย นั้นยักษ์ยอมทำตาม ถึงท่าที่ซึ่งลงกระหม่อมนนทียกขกาย พระยาชตรีภูธร
ให้นางคันธพิที่รำให้ตนดู น้ำกามราคะก็ไหลออกมา นางเอามือรองแล้วก็เหาะไป เห็นนาง
คนหนึ่งตามอก นอนอยู่ที่โคนมะเดื่อก็เอาน้ำกามใส่ปากนาง เด็กคนนั้นจึงชื่อว่า "อายหอน้ำมาน"
ภายหลังเพี้ยนเป็นทรมาน

พระรามฆาการี

พระรามให้ยักษ์พลเดินหนึ่งแกสุกรีพไว้พันสี่ระยะ ครั้นแล้วพระรามและสุกรีพก็เข้า
เมืองกาสิ สุกรีพทำภารีรบ ครั้นได้โอกาสพระรามก็แกลงศรภารี ภารีจึงถามว่ายังตนช่วย
เหตุใด พระรามบอกว่าสุกรีพมาขอตนเป็นที่พึ่ง แต่ภารียอมให้เลือดออกสักพอเป็นอาหาร
แหมลงวันเพียง 1 อิ่ม ก็จะไม่ฆ่า แต่ภารีไม่ยอมแม่จะให้เลือดออกสัก 1 เมล็ดงา ศรีจึงเสียบ
อกภารีตาย

ทรมานลงคิพระรสีคาไฟ

คำเนนความเหมือน พระรามซาคก¹

ถวายแหวน

เมื่อไปถึงลงกา ทรมานซักถามของตนเป็นมาซึ่งชมเมืองลงกา พบนาง 2 คนถืออาหาร

¹อุวิทยานิพนธ์ หน้า 71

ครั้งใดก็ตามก็ได้ความว่าจะเอาอาหารไปถวายสีกา ครั้นนางทั้งสองกลับไปแล้ว ทรมานเข้าไปหาสีกา หยิบแหวนพระรามออกมาสีกาเห็นกริ่งให้ ทรมานจึงเล่าเรื่องทั้งหลายที่เกิดขึ้นพร้อมกับชวนสีกากลับ แต่สีกาไม่ไป อ้างว่านางเป็นหญิง ทรมานเป็นชาย จะเป็นที่ครหานินทาจึงสั่งให้ทรมานไปบอกให้พระรามยกทัพมารับนางกลับไป

ผูกยมและเผาองคา

ทรมานเที่ยวชมปราสาทของราพณาสูร เห็นราพณาสูรนอนอยู่กับเมียกัณโอบเข้าไปขอคมทั้ง 2 คน แล้วเขียนหนังสือทิ้งไว้ว่า ใ้หนางชกศิระราพณาสูร ผมจึงจะหลุดจากกัน ้วยการกระทำของนาง ตาทิพย์ ของราพณาสูรจึงเสื่อม ราพณาสูรโกรธออกตามหาทรมาน ครั้นจับตัวได้เอาความพัน คามกัณท์ อามาศยผู้หนึ่งบอกให้เอาน้ำชุบน้ำมันพันตัวทรมานแล้วเผา ทรมานวิ่งไปทั่วเมืององคา ทรมานกระโดดลงมหาสมุทรแล้วกลับไปหาพระราม

องคตสื่อสาร

พระรามฝากสาส์นและบรรณาการไปกับท้าวพระยาทั้งหลายให้นำไปใช้ราพณาสูร แต่ราพณาสูรไม่ยอมส่งสีกากัน ฝากองคตมาบอกพระรามว่า ให้นำสีกาเองที่ลงกา

ทรมานกับนางมัจฉา

พระรามให้ถมสมุทร เป็นสะพานข้ามไปลงกา พระยามัจฉาทูมไคยินเสียงเอะอะ กลัวจะมีนุมาทำลายเมือง จึงให้ลูกสาวขึ้นมาดู ลูกสาวแปลงเป็นปลา เผลออยู่เหนือโคลนทรมาน ข้อยตกลงไปในน้ำ นางปลาอุบไว้อยู่มาไม่นานจึงตลอดลูก ให้ชื่อว่า หัทธนี มีกำลังเสมอทรมาน

วश्यकสื่อสาร

เมื่อพระรามถมสมุทรครบ 7 ปี 7 เดือน สะพานข้ามสมุทรก็เสร็จ พระรามให้วश्यकถือหนังสือไปแจ้งกับราพณาสูรว่า บัคนัยกพลมาถึงฝั่งลงกาแล้ว ขอให้ส่งสีกากันหรือมิฉะนั้นก็ให้เตรียมตัวรับศึก

ราพณาสูรไลภิกเภก

ราพณาสูรก็สิ้นใจทำสงคราม เมื่อวश्यकกลับไปแล้ว ราพณาสูรจึงเรียกหภิเภก

ให้ท่านายชะตาบ้านเมือง ภูมิภาคท่านายว่า ดวงเมืองลงภาคว่าดังตก จะมีเหตุการณ์ร้ายเกิดขึ้น ราพणाสวรโกธมาก ได้ภูมิภาคออกจากเมือง

พระรามถูกลักพาไปบาคาล

ฝ่ายพระยาบัตตหุุ่มรู้สึกแค้นพระรามด้วยเหตุที่ถูกสาวตลอดทุกทั้ง ๆ ที่หาพ่อของเด็กไม่ได้ จึงหาทางแก้แค้นโดยการแอบมาลักพาพระรามหนีลงไปตามภูกันคอกบัว คุมซึ่งไว้ในคอกเหล็ก 7 วัน

ทางฝ่ายไพร่พลพระราม ตกใจมากที่พระรามหายไป ครั้นภูมิภาคบอกว่าพระยาบัตตหุุ่มลักไปแล้วบอกทางไปเมืองบัตตหุุ่ม ทรมาณก็รีบลงไปทางภูกันบัวทันที ครั้นลงไปถึงเมืองบัตตหุุ่มก็แปลงเพศเป็นคนบัตตหุุ่ม พอดีสวนกับสาวใช้พระยาบัตตหุุ่มผู้ออกมาเอายาพิษไปให้พระรามกิน ทรมาณแปลงตัวเป็นชายแก่เดินตามสาวใช้ผู้นั้นไป ทรมาณแจ้งแก่นางว่าตั้งแต่อยู่มาจนแก่เขายังไม่เคยเห็นมนุษย์เลย ขอเข้าไปกุมมนุษย์ที่พระยาบัตตหุุ่มซึ่งไว้ นางว่าห้ามผู้ชายเข้า ทรมาณจึงขอเป็นแมลงหวี่เกาะปากไ้หน้าเข้าไป

ครั้นไปถึงคอกเหล็ก ทรมาณก็ฟังคอกแล้วแยกพระรามขึ้นมาหนี พบพระยาบัตตหุุ่มและไพร่พลก็เตะกระเด็นไปหมด ขณะที่จะออกจากเมืองบัตตหุุ่ม นีทหียขวางหน้าอยู่ ทั้งสองต่อสู้กันอยู่นาน นีทหียบอกว่า ตนไม่กลัวผู้ใด เพราะพ่อตนชื่อทรมาณ เมื่อรู้ว่า เป็นพ่อลูกกันก็ใจ

โมกชะล็ก

ราพणाสวร เปิดฉากการสงครามด้วยการส่งอินทชิตผู้นอง เป็นแม่ทัพออกมา ขณะที่พระลักษณะแผลงศรไปถูกอินทชิต อินทชิตก็ชักหอกโมกชะล็กมาถูกกระหม่อมพระลักษณะ

ภูมิภาคบอกว่ายารักษาพิษโมกชะล็กอยู่ที่คอยกันชมาทน์ ทรมาณอาสาไปเอายา เวียนไปเค็ดกันยามาถึง 3 ครั้ง ก็ไม่ใช้ตัวยาที่ถูก ในที่สุดจึงอุ้มมาทั้งคอย ภูมิภาคบอกให้ไปเอาหมอนหนุนของราพणाสวร ทรมาณก็เหาะไปเอามาให้ ภูมิภาคยสมยามแล้วใส่แผลให้พระลักษณะ หอกก็

หลุกกระเด็นออก ตัวยานนิคนั้นจึงชื่อว่า คอยชะเค้น

ราพณาสวรและหรมานเนรมิตคนให้ใหญ่

ราพณาสวรเนรมิตคนสูงเทียมเขาขุคันธร คนทั้งหลายเห็นดวงตาราพณาสวร นี้กว่า
แปดตะวันออก 2 ดวง แต่ก็เกอญบอกว่า เป็นดวงตาราพณาสวร หรมานจึงเนรมิตคนใหญ่เท่ากัน
แล้วแบกพระรามนั่งบนบ่า กษัตริย์ทั้งสองต่างแฉลงศรกันไปมา แต่ไม่มีใครได้บาดเจ็บ

ราพณาสวรล้ม

พระรามถามภิกษุว่าทำไมศรศักดิ์สิทธิ์ของทนต์จึงมีอาจทำอันตราย ราพณาสวรได้
ภิกษุทูลว่า ราพณาสวรจะตายด้วยศรที่ชื่อ ทศพลควาวชิระ ซึ่งฝังอยู่ที่ใต้สมุทรเท่านั้น หรมาน
อาสาไปเอาศรเล่มนั้น

เมื่อลงไปใต้น้ำพบยักษ์คนหนึ่งรักษาศรอยู่ มนุษย์หรือสัตว์ที่เข้าไปใกล้ยักษ์คนนั้นในระยะ
1 โยชน์จะถูกจับกินเป็นอาหารหมด หรมานจึงแปลงเป็นแมลงไปเกาะปากยักษ์ ครั้นได้โอกาส
ก็บีบคอยักษ์ขว้างดาบไม่ให้ศรทศพลควาวชิระจะมีคอให้ตาย ยักษ์ยินยอมให้ หรมานจึงรีบนำกลับ
ไปให้พระราม

วันต่อมา ราพณาสวรเนรมิตตัวสูงใหญ่เท่าเขาขุคันธรอีก หรมานก็แบกพระรามขึ้น
บ่าไปยังสนามรบ พระรามแฉลงศรทศพลควาวชิระไปถูกราพณาสวรถึงแก่ความตาย

พระรามสร้างเมืองใหม่

เมื่อพระรามสถาปนาให้ภิกษุครองลงกาแล้ว พระรามพระลักษมณ์และสีดาก็กลับ
กรุงวิญญะนคร ต่อมาพระรามเห็นว่า เมือง สุริยวิญญะนี้มีประชานมากขึ้นเรื่อย ๆ ควรจะขยาย
เมือง จึงแฉลงศรทศพลไป พระรามบอกหรมานว่า ศรตกที่ใดให้สร้างเมืองที่นั่น พระรามตั้ง
ชื่อเมืองให้ว่า ละโว้

พระรามเห็นว่าผู้คนยังล้นเมืองอยู่จึงพาประชาชนเลียบแม่น้ำไปสร้างเมืองให้ใหม่
เมื่อเห็นประชาชนมีความสุขในเมื่อนั้น จึงให้ชื่อว่านครสวรรค์

เมื่ออำมาตย์ทูลว่า เมืองที่ยกขึ้นนครราชรองอยู่มีชัยภูมิอย่างยิ่ง ให้เอาสหัสสถาน
 ฐานยี่งั้นนทรราชแล้วให้สร้างเมืองที่นั่น พระรามทำตามคำแนะนำของอำมาตย์แล้ว ตั้งชื่อเมือง
 ว่า อโยธยา ภายหลังเรียกกันว่า ศรีอโยธยา

สีดาวาครูป

เหมือนพระรามชาดก¹

พระบุตรพระเทียมคิง

สีคาไปอยู่กับศรีชื่อ ทิพจักขุ ต่อมาไม่นานสีคาก็ประสูติโอรสให้ชื่อว่า พระบุตร
 ทิพจักขุศรีสอนศิลปศาสตร์ให้พระบุตร วันหนึ่งพระบุตรไปเที่ยวเล่นจนค่ำก็ยังไม่กลับ พระศรี
 เห็นสีคาเป็นกังวล จึงเอายานประคุมาวาครูปพระบุตร ครั้นพระบุตรกลับมาเห็นรูปคนอยากได้
 เพื่อนเล่น พระศรีชุบให้เป็นคนแล้วตั้งชื่อว่า พระเทียมคิง

ครั้นโตขึ้น พระบุตรพระเทียมคิง ออกไปคานพ้อที่เมืองอโยธยา พบแม่กำชายฉก
 กำลึงคุยกันถึงหมานว่า ขอบมาขอฉกชาวบ้านกิน วันหนึ่งทั้งสองพบหมานกำลึงเก็บภาณี
 ฉกจากพวกแม่กำจึงเข้าขัดขวาง เกิดต่อสู้กัน หมานได้รับบาดเจ็บ ทั้งสองหนีออกจากเมือง
 เมื่อพระรามทราบเรื่องก็ไล่ตามเด็กทั้งสองไปจนทันกัน

พระบุตรทั้งสองจ้องธนูฐานว่า ถ้าพระรามเป็นพ้อ ขอให้แฉลงศรไปเป็นหวายมัดพระราม
 แต่ถาไม่ใช่ขอให้พระรามตายด้วยศรเล่มนี้ ศรก็เป็นหวายไปมัดพระราม พระบุตรจึงทราบว่าเป็นพ้อ

พระรามจักขบวาทพิไปรับสีคากลับเมือง สีคาอยู่กับพระรามจนสิ้นอายุขัย จึงกลับไป
 อยู่กับพระอินทร์ตามเดิม

2.4 พรหมจักร

เรื่องพรหมจักร รามเกียรติ์กล่าวมาส่วนนี้ได้อามาจากวัดชีเหล็ก จังหวัดลพบุรี¹ มี

¹ เรื่องพรหมจักรนี้ อาจารย์สิงฆะ วรรณสัย ได้ปริวรรตไว้ แต่ยังไม่ได้อัพทิมพ์ ฉบับ
 ที่ผู้วิจัยได้อามา นี้ เป็นฉบับตัวเขียน.

จำนวน 10 ผูก

พรหมจักร เป็นหนังสือที่ใช้เทศน์กันทางภาคเหนือ จึงรจนาคาตามรูปแบบของนิทานชาดก คือ เริ่มต้นด้วยปัจจุบันวัตถุ แล้วยกอดีตนิทานอันว่าด้วยเรื่องของพรหมจักร แล้วจบลงด้วย ประชุมชาดก ลักษณะการบรรยายความนั้น ตั้งแต่ภาษาบาลีนำ แล้วอธิบายขยายความด้วย ร่ายยาว หรือบางตอนเป็นร้อยแก้วและขณะที่เรื่องดำเนินไป มักจะแทรกอดีตนิทานเกี่ยวกับ บุรพกรรมตัวละคร เช่น เล่าเรื่องราวในอดีต ที่เป็นสาเหตุให้ชาตินี้มีสาเหตุต้องถูกดอยแพ หรือ บุรพกรรมที่ทำให้พรหมจักรต้องพลัดพรากจากสีกาในชาตินี้

โครงร่างของตอนต่าง ๆ

กำเนิดวิไลหา

กล่าวถึงพระเจ้าวิไลหาครองราชสมบัติในเมืองลงกา มีมเหสีชื่อกัญจนะเทวี นางกัญจนะเทวีประสูติโอรส ชื่อ วิไลหาราชกุมาร ผู้เกิดมาพร้อมกับเกิบตีนทิพย์¹ คาบ ศรีกันไชย และขลุททิพย์ ต่อมานางกัญจนะเทวีประสูติโอรสอีกองค์ ชื่อ นันทะกุมาร ถันโค ขึ้นพระเจ้าวิไลหาทั้งสองเสวยศฤงคารให้โอรสทั้งสอง แล้วสถาปนาวิไลหาราชกุมารเป็นกษัตริย์ แทนตน และสถาปนา นันทะกุมาร เป็นอุปราช

วิไลหาเข้าหาสุธรรมา

วิไลหาราชกุมารได้เที่ยวไปในเมืองครุฑ เมืองนาค ตลอดจนบ้านเมืองในชมพูทวีปหมดสิ้นแล้ว จึงเหาะไปเมืองสวรรค์ วิไลหาได้เห็นนางสุธรรมาชายนพระอินทร์ก็มีใจ ปฏิพัทธ์นางทันที ตกกลางคืนแปลงกายเป็นแมลงสาบหลบอยู่ที่บานประตูห้องนางสุธรรมา จึง ได้ทราบถึงมนต์ที่พระอินทร์ใช้เปิดเข้าห้องนาง 7 วันต่อมา วิไลหาก็ปลอมเป็นพระอินทร์ เข้าหานาง ในที่สุดเมื่อพระอินทร์ทราบถึงพฤติกรรมของวิไลหา ก็ไล่ให้กลับไปลงกา แล้วให้สุธรรมา ลงไปเกิดในครรภ์ของมเหสีวิไลหาเพื่อแก้แค้น

¹ เกิบ = เกือก

กำเนิดลีลา

มเหสีวิไลหาประสูติลีลา โชติพราหมณ์ทำนายว่านางจะทำให้บ้านเมืองพินาศ วิไลหาจึงให้เอานางใส่แพลอยน้ำไป เหล่าเทวดาทั้งหลายช่วยเลี้ยงดูนาง เอาน้ำใส่ปากให้นางดื่มน้ำนม ตอนนี้มีอธิบายแทรกกว่าที่นางต้องถูกลอยแพนั้นเป็นเพราะชาติก่อน เคยจับนางแมวลอยแพควยเหตุที่แมวขโมยปลาบั้งของนาง ต่อจากนั้นก็เป็นเรื่องต่อไปว่า แพของนางลีลาลอยไปติดยังท่าหน้าของฤๅษีคนหนึ่ง ฤๅษีเลี้ยงนางจนโต

กำเนิดพรหมจักร, พรหมจักรเรียนวิชา

กล่าวถึงพระยาพรหมทัตกับนางสุคันธเกสียะเทวี มีโอรสชื่อ พรหมจักรกุมารและ รัชมจักรกุมาร เมื่อสองพี่น้องเติบโตขึ้นก็ลาบิดามารดาไปเรียนศิลปศาสตร์ที่เมืองตักกสิลา ทั้งสองหลงทางอยู่ในป่าต้องผจญกับสัตว์ป่านานาชนิด ในที่สุดได้พบพรานใจดีผู้หนึ่ง บอกทางไปเมืองตักกสิลาให้ ทั้งสองเรียนศิลปศาสตร์กับทศปาโมกข์อยู่เดือนหนึ่ง จึงลาอาจารย์กลับไปเมืองพาราณสี ฝ่ายพระยาพรหมทัตมีความยินดีอย่างยิ่งที่ถูกเรียนศิลปศาสตร์จบ ก็สละราชสมบัติให้พรหมจักรพร้อมกับผู้ขออิลาของกษัตริย์ต่าง เมืองให้เป็นมเหสีพรหมจักร

พรหมจักรมิได้ยินดีในราชสมบัติและมเหสีประกอบกับฝันเห็นนางงามผู้หนึ่งอาศัยอยู่ในป่า จึงมีอาจหนอยู่ในเมืองไค้ก็ออกไป จึงมอบราชสมบัติและมเหสีให้รัชมจักร ส่วนตัวเองลาบิดามารดาออกไปตามหนางในฝันนั้น

ท้าวพระยาทั้งหลายดองศร

กล่าวถึงพระอินทร์ปลอมเป็นกวางทองล่อนายพรานผู้หนึ่งให้ติดตามไปถึงอาศรมฤๅษี จนได้เห็นความงามของลีลา นายพรานจึงกลับไปเล่าให้พ่อค้าในเมืองพิจ พ่อค้าต่างก็กลับไปบอกพระราชาของตน ส่วนนายพรานไปบอกวิไลหาพระราชาของตน วิไลหาและท้าวพระยาทั้งหลายต่างก็จัดกองทัพเดินทางไปยังอาศรมฤๅษี พระฤๅษีมีนบานต่อพระอินทร์ให้ช่วยแก้ไขสถานการณ์ พระอินทร์จึงให้ชุมนุมพิชัย บอกกับฤๅษีว่า ถ้าท้าวพระยาคนใดยกธนูขึ้น ก็จะยกนางลีลาให้ท้าวพระยาผู้นั้น แต่ไม่มีท้าวพระยาคนใดสามารถยกธนูพิชัยได้

พรหมจักรลงศร

กล่าวถึงพรหมจักรเดินทางไปถึง เมืองยักษะคนหนึ่ง ได้ต่อสู้กับยักษ์เงินยักษ์ยอมแพ้ และมอบลูกแก้วชื่อทิพพจักขุให้ ซึ่งถ้าอมแก้วทิพพจักขุไว้ อุปสรรคและอันตรายทั้งหลายจะมี ออกจากล้ากรายได้ แล้วยักษ์ยังบอกทางไปที่อยู่ของสีดาให้ด้วย

พรหมจักรเดินทางไปถึงสระ ๆ หนึ่ง ซึ่งอยู่ใกล้ปราสาทพระฤาษี เห็นนางงามคนหนึ่ง อามน้ำขึ้นมาจากสระ ก็ดีใจมากที่ได้พบนางในฝันของตน ทั้งสองรักกัน ครั้นพระฤาษีให้พรหม จักรยกศร พรหมจักรก็สามารถยกขึ้น พระฤาษีจึงยกนางไว้

ตามทวาร

ฝ่ายวิไลหาพระยาหลงถามีจากศรสีดาได้ ฝ่ายนางเวียนอยู่บริเวณปราสาท ครั้นเห็นว่าพรหมจักรได้นางไป ก็คิดจะช่วงชิงนางมาเป็นของตน จึงแปลงกายเป็นทวารทอง พรหมจักรสั่งให้ทวารทองดูแลนาง ส่วนตนตามทวารทองไป ทวารทองล่อพรหมจักรออกไปไกล แล้ว ก็แปลงเป็นพระฤาษีบิดาของสีดาเข้าไปหานาง นางเห็นพระฤาษีผู้บิดาก็งงเข้าไปหา ฤาษีกลับร่าง เป็นวิไลหาอุ้มนาง เหาะหนีไป ระหว่างทางต้องต่อสู้กับหมู่ครุฑที่เข้าขวางกัน ในที่สุดก็พานางไปลงกาจนได้ ตอนนี้มีอธิบายแทรกกว่าเพราะชาติก่อนพรหมจักร เคยพรากแม่ นกคุ้มไปจากพ่อนก ชาตินี้จึงมีผู้พรากนางอันเป็นที่รักไปจากตน

ทรพีสุ์พอ, ทรพี สุ์พาลี

พรหมจักรออกตามหานาง ได้พบกับท้าวทวารินทะ¹ ท้าวทวารินทะเล่าให้ฟังถึงเรื่อง ถูกควายฆ่าพ่อควาย² จากนั้นควายทรพีเที่ยวรุกรานชาวเมือง ในที่สุดได้ประลองฝีมือกับ

¹สุกริพ

²เรื่องทรพี-ทรพา เหมือนพระรามชก แต่ส่วนนี้เป็นชวิกต่อไม้ พระราม ชกเป็นชวิกเครือหวาย และส่วนนี้ไม่มีเรื่องชวิกก่อนอาจน.

พระยากาลสิกราช กาลสิกราชใช้คาบศรี้กันไชยพันทรพีได้รับบาดเจ็บ ทรพีหนีเข้าไปใน
 ถ้ำของตน กาลสิกราชสั่งให้เสนาอำมาตย์คอยสัง เถกดูเลือดใส่-เลือดขัน² แล้วตนก็บุกเข้าไป
 ในถ้ำ ไชยคาบศรี้กันไชยพันทรพีจนตาย เสนาอำมาตย์เห็นเลือดทรพีซึ่งปนกับน้ำในแม่น้ำเป็น
 เลือดใสก็ปิดปากถ้ำ กาลสิกราชใช้เขาทรพีขว้างประตูถ้ำ จึงออกจากถ้ำได้แล้วไล่กวินทะออก
 จากเมือง เมื่อกวินทะเล่าเรื่องของตนจบ พรหมจักรจึงเล่าเรื่องของตนให้กวินทะฟัง เช่น
 กัน กวินทะรับปากจะช่วยพาไปลงกา อีกไม่นานต่อมาพระยากาลสิกราชถึงแก่ความตาย
 กวินทะจึง เชิญพรหมจักรครอง เมืองร่วมกับตน

จองถนน

พรหมจักรมีสาส์นไปถึงบิดาและบรรดาท้าวพระยาจากหัวเมืองต่าง ๆ ให้ส่งกองทัพ
 มาช่วย ทรมาธอาสาเอาเชือกผูกเอาแล้วเหาะไปยัง เกาะกลางสมุทร เอาเชือกผูกกับต้นไม้
 บนเกาะ แล้วให้เหล่าทหารหาไม้มาตอกเป็นหลักตามแนวเชือกเพื่อสร้างสะพานข้ามเกาะ
 ปรากฏว่ามีจระเข้ มังกร และปลาเอาหางพาดเชือก ขณะกำลังจะสร้างสะพาน เหล่าทหารก็
 ตกน้ำเป็นเหยื่อแก่สัตว์ทะเลทั้งหลาย ทรมาธถือคาบศรี้กัญชยาคำนั่งลงไปช่วยจระเข้ มังกร เหล่า
 นั้น จากนั้นจึงสร้างสะพานให้ท้าวพระยาทั้งหลายข้ามไปยังลงกาได้

ทรมาธกับธิดาพญานาค

ขณะที่ทรมาธสร้างสะพานอยู่นั้น มีธิดาพญานาคคนหนึ่งได้กินเหงื่อไคลของทรมาธ
 เข้าไปจนถึงครรภ์ พญานาคผู้บิดาโกรธมาก แปลงกายเป็นมนุษย์จะขึ้นไปดูพรหมจักรและทรมาธ
 เเมื่อพญาครุฑบินผ่านมาเป็นมนุษย์แปลงก็ทราบว่าเป็นนาค จึงโฉบนาคเหาะไปในอากาศ พรหมจักร
 เห็นดังนั้นจึงแปลงศรยิงครุฑ ครุฑตกใจก็ปล่อยนาค นาคสำนึกในบุญคุณพรหมจักร บอกว่าจะหา
 โอกาสตอบแทนคุณแล้วก็ลากลับบาดาล

ทรมาธหลงใหลพระฤาษี

พรหมจักรเห็นว่าควรส่งคนไปสืบดูก่อนว่า สีกายังจงรักภักดีต่อกตนหรือไม่ ทรมาธรับ
 อาสาถือสาส์นพรหมจักรไปให้สีกา แล้วเหาะทะยานไปในอากาศ เมื่อมองลงไปเห็นอาศรมฤาษี
 คนหนึ่ง จึงลงไปถามทางไปลงกาจากพระฤาษี ฤาษีชวนให้พักที่ศาลาค้นหนึ่ง

1 พาลี

2 ทำนองเดียวกับสำนวนอื่น

รุ่งเช้า ฤๅษีสั่งไม่ให้หรมมาทไปเล่นทางทิศเหนือของศาลาเพราะจะถูกยักษ์จับกิน
แต่หรมมาทไม่เชื่อ เดินเที่ยวเล่นไปทางทิศเหนือ พบสระน้ำเต็มไปด้วยดอกบัว ถัดไปเล่น
น้ำ และเก็บรากบัวกิน ยักษ์ตนหนึ่งแปลงเป็นปลิงใหญ่ไปเกาะหรมมาท เมื่อฤๅษีกลับจาก
นิมิตบาท จึงบอกให้ถมน้ำลายรดตัวปลิง ปลิงจึงหลุด แล้วหรมมาทก็ลาพระฤๅษีเหาะไปลงกา

หรมมาทถวายสาส์นแก่สีดา

หรมมาทเหาะไปถึงปราสาทของสีดาแล้วถวายสาส์นของพรหมจักรให้ สีดาอ่าน
สาส์นแล้วก็ร้องไห้บอกให้พรหมจักรรีบมารับตนกลับโดยเร็ว

หรมมาทเฝ้าลงกา

หรมมาทบุกเข้าไปในท้องพระโรงวิไลหา พวกเสนาอำมาตย์ต่าง เสนอวิธีกำจัด
หรมมาท อำมาตย์คนหนึ่ง เสนอให้เอาหญ้าคามักหรมมาทแล้วจุดไฟเผา ครั้นไฟไหม้ตัวหรมมาท
หรมมาทก็กระโดดไปทั่วเมือง แล้วเหาะกลับไปหาพรหมจักร

สีดาสาร

หลังจากที่เกิดการปะทะกันระหว่างทัพทางฝ่ายลงกากับทัพทางฝ่ายพรหมจักร
พรหมจักรจับตัวนั้นทะกุมาร อูปราชของวิไลหาได้ พรหมจักรเขียนสาส์นไปถึงวิไลหาให้ส่งสีดา
คืน มิฉะนั้นจะต้องมีสงครามกันใหญ่โต แต่วิไลหาปฏิเสธที่จะส่งนางคืน

พญานาคลักพรหมจักร

พญาลงกาสั่งให้นาคกินทหารของพรหมจักร พรหมจักรจึงขอให้ครุฑมาจับนาคกิน
นาคกลัวครุฑมากจึงรีบไปหาวิไลหา บอกว่าคนไม่สามารถอยู่บนกินได้ต่อไป อย่างไรก็ตาม
ตนจะช่วยวิไลหาโดยการลักพรหมจักรไปไว้บาคาล

หรมมาททราบเรื่องทางไปบาคาลจากเจ้านั้นทะกุมาร จึงลงไปบาคาลตามภูกัน
บัว พบหมอนาค ซึ่งเป็นผู้รักษานาคที่บาคาลเจ็บ หมอนาคบอกทางไปยังที่คุมขังพรหมจักร หรมมาท
จึงช่วยพรหมจักรออกจากคอกเหล็กได้ ขณะที่ออกจากบาคาลได้พบกับหระยี่ ชักถามกันจึงได้
ทราบว่า เป็นพ่อลูกกัน

พรหมจักรทองสร

วันหนึ่งพญาลงกาเหาะมากกลางทัพฝ่ายพระยาพรหมจักรแล้วแสดงศรพิษถูกพรหมจักร
เจ้านั้นทะกุมารบอกให้ไปเอายาที่ภูเขานอกเมือง ธรรมดาภูเขาก็ตะไปเอายาฆ่าที่แผล พรหมจักร
จึงหายเจ็บปวด

วิโรหาลม

เหล่านายทัพนายกองตามเจ้านั้นทะถึงวิธีที่ทำให้วิโรหาคาย เจ้านั้นทะบอกว่า
ต้องเอาคินตึกทางครก คินตึกทางหมูและไม้ซีกไปใส่ในเศวตฉัตรของวิโรหา จะทำให้ฤทธิ์เดช
ของวิโรหาเสื่อม นอกจากนั้นจะต้องมีคนไปเอาศรวิเศษเล่มหนึ่งจากนางยักษ์ แต่คินแดน
ยักษ์นั้นมียักษ์รูปร่างคนหนึ่ง ชื่อ ราพณาสูรอาศัยอยู่ ให้หาเหล้าร้อยไห กล้วยหนุมและหมูให้ยักษ์
กิน แล้วหาชายที่ไม่เคยเห็นผู้หญิงเลยตลอด 3 ปี เป็นผู้ง่จนยังยักษ์ราพณาสูร ธรรมดาภูเขาก็ตะ
ไปขอศรวิเศษจากนางยักษ์ แล้วให้รั่มจักรผู้ไม่เคยเห็นผู้หญิงมา 4 ปี เป็นผู้แสดงศรยิงราพณาสูร

วันรุ่งขึ้น วิโรหายกทัพออกมาอีก รั่มจักรจึงแสดงศรวิเศษนั้นต่อพระยาวิโรหา
ถึงแก่ความตาย

นิทานแทรก

มีนิทานแทรกว่า ในชาติปางก่อนกณภูมิ (วิโรหา) เคยเคื่อนนายพราน (พญานาค)
ให้ทำทานแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า และคราวหนึ่งเคยอธิษฐานตอนถวายผ้าจีวรว่า ชาติหน้าขอ
ให้เกิดมาพร้อมกับรองเท้านิพย คามศรีกันไชย และธนูทิพย์ ในชาตินี้ แม้จะเป็นคนเลว แต่
มีเครื่องทิพย์เหล่านั้นเกิดมาพร้อมกับตน

สี่คาวาครูป

หลังจากเสร็จพิธีต้อนรับพรหมจักรกลับสู่เมือง พวกนางก้านัลทั้งหลายต่างก็เข้า
เฝ้าสี่คา รมเฝ้าให้วาครูปพระยาวิโรหา ขณะที่สี่คาวาครูปวิโรหาได้เพียง 7 ทั่ว ก็ได้ยินเสียง
พรหมจักรเกินมา จึงรีบเก็บรูปวาดไว้ไค้คง ครั้นพรหมจักรนั่งบนตั่ง ก็มีเสียงมาจากไค้คงว่า
เราก็คือเป็นกษัตริย์เหมือนกันทำไมมานั่งทับศรัษะกัน พรหมจักรเห็นรูปวิโรหาก็คือโรสี่คาเป็นอันมาก

ไลนางออกจากเมืองทันที

สีดาเดินคง

สีดาตั้งสัตย์อธิษฐานให้เทวกาช่วยคุ้มครองนาง พระอินทร์จึงแปลงกายเป็นโอรส กษัตริย์มาลองใจนางโดยการชวนให้นางเป็นมเหสี แต่สีดาไม่ยอม ในที่สุดพระอินทร์จึงแสดงตน ให้เห็น แล้วเนรมิตปราสาทให้นางอยู่ ต่อมาไม่นานนางก็ประสูติโอรส

สีดาคืนเมือง

อยู่มาวันหนึ่ง นางแก้วจินดาถูกสาวอำมาตย์ผู้ใหญ่ได้เข้าเฝ้าพรหมจักร เพื่อทูลความจริงให้ฟังว่าสีดาไม่มีความผิด ตนและนางกำนัลคนอื่น ๆ เป็นผู้รับเฝ้าให้สีดากลับมา เมื่อพรหมจักรทราบดังนั้น ก็ปล่อยมา 4 ท้าวออกไป ม้าก็วิ่งไปสู่ปราสาทที่สีดาอยู่ แม้นายสารภีจะอ้อนวอนให้นางกลับนางก็ไม่กลับ พรหมจักรจึงทรงช้างออกไปหานางเอง ทรงอ้อนวอนนางอยู่นาน นางจึงยอมกลับเมือง

เหตุการณ์ตอนท้าย

สีดาจุติจากโลกกลับไปอยู่ในสวรรค์ ส่วนพรหมจักรตั้งสัตย์อธิษฐานว่า ถ้าจะได้ สัพพัญญุตญาณ ขอให้พระอินทร์มาคอยช่วยเหลือ พระอินทร์ก็ลงมาช่วยโลกเนรมิตแก้ว 7 ประการ ให้พรหมจักร นำนางแก้วมาจากอุคตรกฐทวีป ทำพิธีสถาปนาให้พรหมจักรเป็นจักรพรรดิราช ให้ชื่อว่า พรหมจักรวัคคิราช

ตอนท้าย บรรยายถึงความผิดใจในทานของพรหมจักรและนางแก้ว และมีนิทานแทรก สำนวนที่พรหมจักรได้เป็นจักรพรรดิราช จบลงที่พรหมจักรจุติจากโลกกลับไปอยู่ในดาวดึงส์

2.5 รามเกียรติ์ฉบับบ้านสวนเกย อำเภอรอนพิบูลย์ นครศรีธรรมราช

รามเกียรติ์สำนวนภาคใต้ฉบับบ้านสวนเกยนี้เป็นหนังสือสมุดข่อยประเภทบุคชา¹

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ขึ้นเป็นราชบัณฑิตยสถาน เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๖๖

¹บุคชา คือ สมุดข่อยที่พื้นเป็นสีขาว จารด้วยหมึกสีดำ

รามเกียรติ์สำนวนนี้มีเรื่องราวไม่สมบูรณ์นัก ด้วยเหตุที่เริ่มตอนฤๅษีเลี้ยงลูกและจบลงตอนหาแผนที่ข้ามไปดงกา ทั้งเนื้อความบางตอนก็ขาดหายไประหว่างที่เรื่องดำเนินอยู่ ข้อความบางตอนก็กลางเลือนจนไม่สามารถอ่านได้ แต่อย่างไรก็ตาม รามเกียรติ์ฉบับนี้เป็นเพียงรามเกียรติ์ภาคใต้สำนวนเดียวที่ผู้วิจัยได้มา จึงต้องถือว่าเป็นตัวแทนของรามเกียรติ์ภาคใต้ที่จะนำมาใช้ศึกษาการแพร่กระจายนิทานเรื่องพระรามในประเทศไทย

โครงร่างของตอนต่าง ๆ

ฤๅษีเลี้ยงลูก

กล่าวถึงนางสวาทะ เห็นบิดาคูมน้องคนหนึ่ง และหญิงน้องอีกคนหนึ่ง ส่วนคนต้องเกินตามหลังบิดาจึงรู้สึกน้อยใจ เล่าเรื่องแม่มีชู้ให้บิดาฟัง พระฤๅษีจึงเลี้ยงเด็กทั้งสามลงในแม่น้ำเด็กชาย 2 คน กลายเป็นลิงไฟ ส่วนสวาทะว่ายน้ำกลับมากล้าบิดา

ครั้นนางแก่นจันทร์¹ ทราบว่าสวาทะบอกความจริงแก่พระฤๅษีก็สาปให้ไปอยู่ที่เขาเพชรภูฏ กินแกลม

กำเนิดมณโฑ และองคต

กล่าวถึงฤๅษี 500 คน วันหนึ่งขณะที่ฤๅษีกวาดวัดเวอญไปตีไข่มุกแตก ฐโภทรจึงกายพิชใส่ในอ่างนมของฤๅษี นางกบตัวหนึ่งผู้จงรักภักดียอมตายแทนพระฤๅษีจึงกระโดดลงไป ในอ่างนม รุ่งเช้าฤๅษีเห็นนางกบตายอยู่ในอ่างนมก็ชุนนางให้เป็นหญิงชื่อ มณโฑทิตรี ครั้นได้ถามไถ่ความจริงก็ชอบใจนาง แล้วยกนางให้พระยาพาลีผู้เป็นศิษย์

วันที่พระยาพาลีจะพานางกลับไปเมืองนั้น ถูกทศกัณฐ์เจ้าเมืองลงกาสวมรอยปลอมเป็นพระยาพาลีเข้าไปรับมณโฑทิตรี เมื่อพระยาพาลีทราบเรื่องก็ขอร้องให้ฤๅษีเอาลูกออกจากครรภ์ของนาง ฤๅษีโคکمต้องขอร้องให้พระยาพาลีปล่อยทศกัณฐ์และคืนมณโฑทิตรีให้ทศกัณฐ์

¹กาลอัจนา

นารายณ์ปราบเภชนาสูร และกำเนิกหนุมาน

เรื่องนารายณ์ปราบเภชนาสูร มีเรื่องราวตรงกันกับเรื่องนารายณ์ปราบนนทกใน รามเกียรติ์ บทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1

เมื่อเภชนาสูรตายแล้ว ส่วนนี้มีเรื่องต่อไปว่า พระอิศวร เกิดหลงรูปนารายณ์ แปลงจนน้ำกามไหล พระนารายณ์จึงเอาหัตถ์มารองไว้ แล้วนำไปใส่ปากนางสวาทะ ต่อมาไม่นานนางก็ไถ่ลูกชาย ให้ชื่อว่า ศรีหนุมาน

หนุมานในวัยเด็ก

หนุมานเข้าป่าหาผลไม้เลี้ยงมารดา วันหนึ่ง เห็นพระอาทิตย์เป็นผลไม้ก็เหาะขึ้นไปเก็บ แสงอาทิตย์จึงเผาหนุมานไหม้เป็นผงธุลี พระอาทิตย์ทรงชุบชีวิตหนุมาน แล้วบอกให้กลับไปตามมารดา สวาทะแนะนำให้หนุมานไปเรียนวิชากับตา คือ ฤาษีนารอทคาไฟ ครั้นหนุมานเรียนวิชาจบ สวาทะก็แนะนำให้ไปอยู่กับพาลีและสุกริพ พร้อมกับบอกว่าถ้าใครสามารถมองเห็นมัจจุ กุศลในกายของหนุมาน ผู้นั้นคือบิดา

เรื่องพระอาทิตย์พระจันทร์

กล่าวถึงพระอิศวร เรียกประชุมเหล่าเทวดา สั่งให้เทวดาผลัดกันนั่งรถทรงออกไปส่องดวงแก้วให้แสงสว่างแก่ชาวโลกวันละองค์ วันหนึ่งเทวดาจักรรถออกมาพร้อมกันทั้ง 7 องค์ จึงเกิดไฟไหม้โลก ต้องสร้างพระอาทิตย์พระจันทร์กันใหม่ ตอนนั้นจึงบรรยายออกไปเรื่องกานเกษียรสมุทร มีอสูรชกทางหัวนาค วานรชกทางหางนาค ในที่สุดได้ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ตามความมุ่งหมาย พระอิศวรจึงเชิญเทวดาและวานรอันได้แก่สุกริพ พาลี มาเสพย์สุราเลี้ยงฉลอง

พระรามตามสีดา

กล่าวถึงพระรามไล่แหวนสีดาจากพญาคูรุฑ แล้วก็คิดว่าไปกล่าวถึงพรหมฤาษีชุบ นางให้พระรามคนหนึ่ง

พระรามพบหนุมานและสุครีพ

หนุมานหักกิ่งไม้ตกลงไปบนองค์พระราม พระรามเห็นหนุมานก็ให้พระลักษมณ์
ลักษณะพิเศษของหนุมาน หนุมานจึงรู้ว่าพระรามเป็นมิกาคน หนุมานไปค้ำน้ำให้พระราม
พระรามเสวยน้ำแล้วโคกดินโคลน พระรามพระลักษมณ์จึงเดินตามล่าน้ำขึ้นไป พบสุครีพนั่งร้องไห้
อยู่

สุครีพเล่าเรื่องการต่อสู้ของพระยาพาลีกับควาย จนกระทั่งตนถูกขับไล่ออกจาก
เมือง แล้วขอให้พระรามช่วยปราบพาลี ตอนแรกพระรามฆ่าพาลีไม่ได้ เพราะไม่ทราบว่าใคร
เป็นใคร ในที่สุดเอาผ้าผูกข้อมือสุครีพไว้ จึงสามารถฆ่าพาลีได้ พาลีไม่ยอมให้พระรามเอา
เลือดออกจากตนแม้สักแมลงวันกินหนึ่งอิม จึงสั่งสอนการครองเมืองแก่สุครีพแล้วก็ตาย

แผนที่ไปลงกา

พระรามถามสุครีพเรื่องแผนที่ไปลงกา สุครีพพูดว่าท้าวชมพูพานมีแผนที่นั้น พระราม
จึงเขียนสาส์นให้หนุมานและองคคตถือไปหาท้าวชมพูพาน แต่ท้าวชมพูพานกลับจับทั้งสองขังคุก
ท้าวชมพูพานวางอุบายให้หนุมานและองคคตกินยาพิษ แต่ทั้งสองรู้ทัน ในที่สุดสามารถแหกคุกได้
แล้วอุ้มท้าวชมพูพานไปถวายพระราม พระรามแสดงตนให้ชมพูพานเห็นเป็นรูปนารายณ์ ชมพูพาน
จึงยอมสวามิภักดิ์ ส่วนขุนนิลกับขุนดินหลานท้าวชมพูพานแปลงกายเป็นแมลงวันออกตามหา
ชมพูพานในที่สุดชมพูพานบอกให้หลานสวามิภักดิ์พระราม

ชมพูพานถวายแผนที่ให้พระราม ในแผนที่บอกให้ไปหาฤาษีคนหนึ่งชื่อว่าเพ็ญพรต
อยู่ในคันทไทรห่างจากที่นั่นไป 7 โยชน์ พระรามให้หนุมานไปหาฤาษี หนุมานเหาะไปหาฤาษี
ในคันทไทร ฤาษีให้แผนที่อีกฉบับหนึ่งแก่หนุมาน ในแผนที่นั้นบอกให้ไปเอาแผนที่อีกฉบับซึ่งอยู่
ในก้อนหินบนภูเขาดักจากนั้นไป 7 โยชน์ หนุมานเหาะไปทำลายศิลาแล้วเอาแผนที่ไปถวาย
พระราม

หนุมานพบสัมพาทิ

พระรามให้หนุมานไปสำรวจเส้นทาง หนุมานไปพบสัมพาทิอยู่ในถ้ำ สัมพาทิเล่าให้
ฟังว่า ตนและสหายผู้นองเหาะไปขวางรถพระอาทิตย์ จึงถูกเผาไหม้ตักยังพื้นดิน ความเจ็บลงตอนที่
สัมพาทิบอกว่าตนจะถูกสาป ตราบเมื่อมีลิงเผือกมาช่วยจึงจะพ้นสาป